

REFERENDUMNI KUZATISH BO‘YICHA CHEKLANGAN MISSIYA O‘zbekiston Respublikasi – Referendum, 2023-yil 30-aprel

DASTLABKI NATIJALAR VA XULOSALAR TO‘G‘RISIDAGI BAYONOT

DASTLABKI XULOSALAR

30-aprel kuni bo‘lib o‘tgan konstitutsiyaviy referendumga texnik jihatdan juda yaxshi tayyorgarlik ko‘rilgan hamda u turli huquq va erkinliklarni mustahkamlashga yo‘naltirilganligi keng targ‘ib qilindi. Konstitutsiyaga kiritiladigan o‘zgarishlar loyihasi bo‘yicha maslahatlashuv jarayoni ancha keng qamrovli o‘tkazilgan bulsada, unda ayrim munozarali masalalar bo‘yicha ochiq munozaralar kuzatilmadi va o‘zgartirishlarga qarshi biror bir uyushgan oppositsiya yuq. Bu referendum so‘nggi yillarda amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlarning davomi sifatida joriy qilingan, ammo unda haqiqiy siyosiy plyuralizm va raqobat bo‘lmadi. Bu holat esa, muqobil qarashlarni yanada rag‘batlantirish, mustaqil fuqarolik jamiyati uchun imkoniyatlar yaratish va cheklanib qolayotgan asosiy erkinliklarni hurmat qilish zarurligini yana bir bor e‘tirof etdi. Huquqiy asoslarga ba‘zi texnik takomillashuvlar kiritildi, shu bilan birga jarayonning asosiy jihatlarini to‘g‘ri tartibga solish uchun ularni xalqaro me‘yorlarga moslashtirish uchun qo‘shimcha sa‘y-harakatlar talab etiladi. Markaziy saylov komissiyasi o‘z vakolatlarini samarali amalga oshirdi, biroq quyi bo‘g‘in komissiyalarida betaraflik va mustaqillik yetishmadi. Hukumat ovoz beruvchilar uchun referendum kuni tartib-qoidalar bo‘yicha keng qamrovli axborot targ‘ibot va tashviqotlarni tashkil qildi va ayrim o‘zgartirishlar bo‘yicha targ‘ibot ishlarini olib bordi, biroq ommaviy axborot vositalari xolis va muvozanatli axborot taqdim etilmadi, bu esa ovoz beruvchilarning ongli tanlov qilishlariga xalal berdi. Cheklangan miqdordagi saylov uchastkalarida tashrif buyurildi, saylov uchastkalarida ovoz berish jarayoni tinch o‘tgan bo‘lsa-da, ovoz berish va sanab chiqish jarayonida turli jiddiy qonunbuzarliklar kuzatildi va bu jarayoni adolatli bulmaganini bildirdi.

Referendum yo‘li bilan Konstitutsiyaga o‘zgartirishlar kiritilishi uchun ro‘yxatga olingan barcha ovoz beruvchilarning kamida 50 foizi ushbu referendumda ishtirok etishi va ovoz berishda ishtirok etganlar orasida taklifni ko‘pchilik ovozi ma‘qullashi kerak bo‘ladi. Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti Demokratik institutlar va inson huquqlari bo‘yicha byurosining (YXHT DIIHB) Referendumni kuzatish bo‘yicha cheklangan missiyasi (RKCHM) ko‘plab suhbatdoshlari Konstitutsiyaga taklif etilayotgan o‘zgartirishlarni takomillashuv sifatida ma‘qulladi, chunki ko‘zda tutilgan bu o‘zgartirishlar gender tenglikni mustahkamlash, davlatning fuqarolar va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlami oldidagi ijtimoiy majburiyatlarini oshirishga xizmat qiladi. DIIHB RKCHM bilan uchrashgan ko‘plab manfaatdor tomonlar konstitutsiyaviy islohot jarayoni yetarli darajada uzoq davom etganini va takliflarning aksariyat qismi e‘tiborga olinganini ta‘kidladilar, ammo ularning ba‘zilari bir qancha bahsli masalalar bo‘yicha munozaralar o‘tkazilmaganligini e‘tirof etdilar. Konstitutsiyaning qariyb uchdan ikki qismiga taalluqli taklif etilayotgan bu o‘zgartirishlar bir to‘plam sifatida ovozga qo‘yildi, bu esa ovoz beruvchilarga o‘zgartirishlarda ko‘rsatilgan har bir alohida masala bo‘yicha tanlov qilish imkoniyatini bermaydi va xalqaro yaxshi amaliyotga mos kelmaydi.

Bazi takomillashuvlarga qaramay, referendumni o‘tkazish bo‘yicha qonunchilik asoslarida bir qator kamchiliklar mavjud bo‘lib, va bir qancha muhim jihatlarni yetarli darajada tartibga solmaydi, ular targ‘ibot-tashviqot ishlarini va targ‘ibot-tashviqot ishlarini moliyalashtirish, ovoz beruvchilarga xolis axborot berish, davlat organlarining betarafliigi, ommaviy axborot vositalarida mavzularni tenglik asosida yoritish va fuqarolar kuzatuvlari. Oxirgi o‘zgartirishlar DIIHBning oldingi ba‘zi tavsiyalari kurilgan, jumladan nizolarni hal qilish muqobil forumlarni tugatish va shikoyatlarni ko‘rib chiqish muddatlaridir.

Asosiy huquqlar ommaviy yigilishlar, uyushmalar erkinligi va so'z erkinligi huquqlarning amalga oshirilishi qonun bilan haddan tashqari cheklanganligicha qolmoqda.

Markaziy saylov komissiyasi (MSK) o'z vakolatlarini samarali amalga oshirdi va o'z faoliyatida qonunda belgilangan barcha muddatlarga rioya qildi. Qonunda quyi bo'g'in komissiyalariga nomzodlarni tayinlash ba'zi mezonlari belgilangan bo'lsa-da, ular mujmal va nomzodlarni tanlab olishish jarayoniga aniqlik kiritilmagan. Referendum quyi bo'g'in boshqaruvi organlarining mustaqilligi va xolisligini mahallalarning jarayonda bir-biriga zid bo'lgan ham vakil, ham kuzatuvchi, ham referendum tar'gibot-tashviqotchisi sifatidagi ishtiroki putur etkazdi. DIIHB RKCHM kuzatgan o'quv treninglari, umuman olganda, ancha axborotga boy bo'ldi. Ovoz beruvchilarni xabardor qilish turli shakllarda o'tkazilib, ular shaffoflikni ta'minlashga xizmat qildi. Saylovchilarga taqdim etilgan betaraf ma'lumotlar referendum masalasida ishtirok etishga va uni yoqlab ovoz berishga da'vat etish bilan qoplandi. Ovoz berish jarayonlarida jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning faolligini oshirish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirildi.

Ovoz beruvchilarni ro'yxatga olish sust, aholining doimiy yoki vaqtinchalik yashash joyi bo'yicha bo'lib, yakuniy ovoz beruvchilar ro'yxatiga 19 722 809 nafar ovoz beruvchi kiritilgan. Ovoz beruvchilarga bu ro'yxatga kiritilgani haqidagi ma'lumotlarni ovoz berish uchastkalariga shaxsan tashrif buyurish bilan bir qatorda onlayn tarzda tekshirish imkoniyati ham berildi. DIIHB RKCHM suhbatdoshlarining aksariyati ovoz beruvchilar ro'yxatining to'g'riligi va to'liqligi bo'yicha xavotir bildirmadi. DIIHBning manipulyatsiyaga qarshi himoya choralarini ta'minlash bo'yicha uzoq yillardan beri berayotgan tavsiyasiga qaramay, qonunchilik ovoz beruvchilar, agar ular umumiy ro'yxatga kiritilgan va ovoz berish uchastkasiga qarashli hududda istiqomat qilayotgan bo'lsalar, ularni referendum kuni ovoz beruvchilarning qo'shimcha ro'yxatiga kiritish imkonini beradi.

Mamlakatda 2016-yildan buyon xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi faolligini oshirishga qaratilgan islohotlar ijobiy olib borilmoqda va xotin-qizlarning parlamentdagi soni sezilarli darajada oshdi. Ayni paytda parlamentdagi 150 deputatning 48 nafari xotin-qizlar bo'lib, ularning 2 nafari spiker o'rinbosari lavozimida faoliyat ko'rsatadi. Ammo siyosiy hayotda, xotin-qizlarning salmog'i yetarlicha emas jumladan, davlat boshqaruvida; hukumatdagi 27 vazirdan 2 nafari ayol kishi xolos, shuningdek, mamlakatdagi barcha viloyat hokimlari erkaklardir. Umuman olganda, referendumni tashkil qilish va boshqarishda xotin-qizlar yaxshi ishtirok etgan bo'lsalar-da, ularning rahbarlik lavozimlaridagi ishtiroki pastroq bo'ldi.

Referendum haqiqiy siyosiy plyuralizm bo'lmagan muhitda bo'lib o'tdi, Konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgartirishlar va referendumga qarshi biror bir uyushgan oppositsiya harakat bo'lmadi. DIIHB RKCHMning ko'plab suhbatdoshlari ommaviy yigilishlar, uyushmalar erkinligi va so'z erkinligi bo'yicha mavjud cheklovlar bilan bog'liq xavotirlarini bildirdilar.

Davlat amaldorlarining hukumat tomonidan boshqariladigan "Ha" targibot va tashviqotlari va parlament partiyalarining hukumat tomonidan boshqariluvchi o'zgartirishlarni ma'qullovchi targ'ibot bilan uyg'unlashib ketishi, partiya va davlat o'rtasida bo'lishi kerak bo'lgan tafovutni yo'qqa chiqardi. Davlat tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar xolis va muvozanatli emas edi, bu esa ovoz beruvchilarning ongli tanlov qilish imkoniyatini cheklab qo'ydi. Faollar turli ijtimoiy tarmoqlar orqali ijtimoiy masalalar bo'yicha turli xil ma'lumotlarni taqdim etishdi. DIIHB RKCHM kuzatuvchilari referendumdan oldingi targ'ibot-tashviqot ishlarida ishtirok etish uchun jamoatchilikka bosim o'tkazish va ma'muriy resurslardan keng noto'g'ri foydalanish holatlarini qayd etdilar.

Referendum To'g'risidagi Qonunga ko'ra, referendum o'tkazish bilan bog'liq barcha xarajatlar davlat byudjeti hisobidan qoplanadi. Bu qonun na davlat organlarining betarafligini belgilamaydi, na mansabdor shaxslar tomonidan referendum tashviqot va targ'ibot ishlarinitartibga solmaydi va shu bilan birga,

referendum targ'ibot-tashviqot davlat mablag'laridan faqat targ'ibot-tashviqot maqsadlarida foydalanishni bevosita taqiqlamaydi, bu esa xalqaro yahshi tajribaga mos kelmaydi. Taklif etilayotgan konstitutsiyaviy o'zgartirishlarni qo'llab-quvvatlash yoki ularga qarshi chiqish uchun aniq belgilangan qoidalarining yo'qligi, referendum kampaniyasi xarajatlari bo'yicha tegishli hisobdorlik va nazorat qilish qoidalarining yo'qligi referendum jarayonning shaffofligini ta'minlamadi..

Xalqaro majburiyatlar bilan kafolatlangan so'z erkinligi va axborotdan foydalanish huquqi qonun hujjatlari orqali cheklangan qolmoqda. Referendum arafasida DIIHBning bir nechta suhbatdoshlari mamlakatda jinoiy javobgarlikka tortish bo'yicha qoidalarining haddan ortiq qo'llanilishi kuchaygan holatlar bo'lganligi haqida xabar qilingan. DIIHB RKCHMning ba'zi suhbatdoshlari referendumdan oldingi va referendum paytidagi targ'ibot ishlari davomida Konstitutsiyaga taklif qilinayotgan o'zgartirishlarni tanqidiy yoritgan nashrlarning tahririyatning autonom faoliyatiga aralashish bo'lganligini aytib o'tishdi. Ijtimoiy masalalar bo'yicha ma'lum darajada tanqidiy xabarlar asosan internet ommaviy axborot vositalarida aytilgan bo'lsa-da, ularda yuqori davlat amaldorlari bevosita tanqid ostiga olinmagan. Shuningdek, jurnalistlar va blogerlar o'zi qo'ygan kontentni o'chirishlari uchun bosim o'tkazilganligi haqida bir necha holatlar mavjud. Qonunchilik referendumning "Ha" va "Yo'q" javob variantlarini teng yoki adolatli yoritishni nazarda tutmaydi. DIIHB RKCHMning ommaviy axborot vositalari bo'yicha qilgan monitoringi telekanallarda yangiliklar va dolzarb mavzulardagi dasturlarda referendumni tanqidiy ohangda yoritish holatlari umuman bo'lmaganligini ko'rsatdi.

DIIHBning avvalgi tavsiyalariga muvofiq, so'nggi o'zgartirishlar referendum bilan bog'liq nizolarni hal qilishning boshqa yo'llariga chek qo'ydi. DIIHB RKCHM referendum kunigacha referendum ma'muriyati, sudlar yoki huquqni muhofaza qilish organlariga hech qanday shikoyat kelib tushmaganini kuzatishdi. Markaziy saylov komissiyasi DIIHB RKCHMga referendum kunigacha 203 ta murojaat kelib tushgani va ularning aksariyatiga javob berilgani, MSK vakolatiga kirmaydigan 65 ta so'rov esa, vakolatli davlat organlariga yuborilganini xabar berdi. Ushbu murojaatlarning mazmuni haqidagi ma'lumotlar ham, MSK tomonidan berilgan javoblar ham ommaga ochiq emas va bu shaffoflikgatasir qilayapdi. .

Referendum to'g'risidagi qonunchilikda referendumda xalqaro kuzatuvchilar hamda mahalla qo'mitalari va partiya vakillari tomonidan tavsiya etilgan kuzatuvchilar ishtirok etishi nazarda tutilgan. Bu referendum uchun 380 dan ortiq xalqaro kuzatuvchilar MSK tomonidan akkreditatsiya qilindi. YXHT majburiyatlari va xalqaro standartlardan farqli o'laroq, fuqarolik kuzatuv tashkilotlari kuzatuvchilikka nomzodlarni ko'rsata olmaydilar, bu esa referendum jarayonining shaffofligini pasaytirdi.

DIIHB RKCHM referendum kunidagi jarayonlarni tizimli yoki keng qamrovli kuzatib bormadi balki bir nechta ovoz berish uchastkalarida tashrif buyurdi. Ovoz berish jarayoni tinch o'tdi. Ko'p hollarda RUK a'zolari ovoz beruvchilarning shaxsini tegishli tarzda aniqlash tartibiga rioya qilmay, ovoz berish tartibidagi muhim kafolatlariga bee'tibor bo'lishdi. Juda ko'p vaziyatlarda ovoz beruvchilar ro'yxatlarida bir xil imzolar va ko'chma (sayyor) ovoz berishdan ochiqdan-ochiq foydalanish holatlari DIIHB RKCHM tomonidan e'tirof etilgan. Ovoz beruvchilar ro'yxatlarida bir xil imzolar qo'yilgani, shuningdek, saylov qutilaridagi byulletenlar bir to'plam bulib turishi esa, ovoz berish paytida byulletenlar to'plam holda tashlanganidan dalolat ekanligi ovozlarni sanash jarayonida aniqlandi, bunday holatlar jarayonning adolatli bo'lganini bildirdi. Ovoz berishlarga yakun yasash jarayonlari asosan tartibli kechdi, ammo ularga shaffoflik yetishmadi. Referendumda barcha ro'yxatga olingan ovoz beruvchilarning 84,5 foizi ishtirok etgan.

DASTLABKI NATIJALAR

Dastlabki shart-sharoitlar va siyosiy jihatlar

O'zbekiston prezidentlik boshqaruvi asosidagi respublika bo'lib, parlament va prezidentga qonun chiqaruvchi vakolatlar berilgan vava presidentning vakolatlari ancha kengdir. Prezident qonuniy kuchga ega farmon va qarorlar chiqaradi hamda parlamentning yuqori palatasi a'zolarining bir qismini tayinlaydi. Shu bilan birga, u hokimlar¹, Sudyalar Oliy Kengashi a'zolari, Bosh Prokuror, shuningdek, Davlat Xavfsizlik Xizmati raisi va va boshqa yuqori mansabdor shaxslarni lavozimga tayinlashda muhim rol o'ynaydi. Oliy Majlis referendumlar o'tkazishi, byudjetni qabul qilishi mumkin, 2019-yilgi Konstitutsiyaga kiritilgan o'zgartishlarga ko'ra, Oliy Majlisning qonunchilik palatasi Prezident taklifiga binoan Bosh Vazirni saylash uchun mas'ul hisoblanadi².

Prezident Shavkat Mirziyoyev 2021-yilda bo'lib o'tgan Prezident saylovida ancha ko'p ovoz bilan g'alaba qozondi. O'zbekiston Ekologik partiyasi 2019-yilda ro'yxatga olingan holatni hisobga olmaganda, mamlakatda 2003-yildan buyon boshqa hech bir partiya ro'yxatdan o'tkazilmagan va siyosiy tuzilma o'zgarishsiz qolmoqda³. Ro'yxatga olingan beshta partiyaning barchasi 2019-yilgi parlament saylovlaridan keyin parlamentda vakillik qiladi hamda ularning hech biri prezident siyosati va uning joriy faoliyatiga ochiq qarshilik ko'rsatmaydi. 2021-yilda "Haqiqat va Taraqqiyot" sotsial-demokratik partiyasi hamda "Xalq manfaatlari" demokratik partiyasini ro'yxatdan o'tkazish talablarini bajarmagani, shuningdek, kerakli miqdordagi imzolarni to'play olmagani uchun ro'yxatdan o'tkazilmadi. Shuningdek, "Ozod Vatan" va "Erk" demokratik partiyalari faollari qo'rqitish va ta'qiblar bo'lganini aytib, partiya tuzishga urinishlaridan voz kechishdi. Bundan tashqari, fuqarolik jamiyati tashkilotlari ham davlat tomonidan qat'iy nazorat qilinishi sababli, o'zlarining haqiqiy mustaqilligi cheklantgan.

Prezident Mizriyoyev 2021-yilning noyabr oyida inauguratsiya marosimida so'zlagan nutqida konstitutsiyaviy islohot bo'yicha rejalarini e'lon qildi. 2022-yil 20-may kuni O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi (O'zLiDep) va O'zbekiston "Milliy tiklanish" demokratik partiyasidan (O'zMTDP) Konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritish bo'yicha taklif kiritildi va jarayonga ko'maklashish uchun Konstitutsiyaviy komissiya tuzildi. ⁴ Konstitutsiyaviy komissiyafuqarolar va tashkilotlarning takliflarini to'pladi, dastlabki loyihani jamoatchilik muhokamasi uchun e'lon qildi, so'ngra, loyihani qayta ko'rib chiqib, uni Qonunchilik palatasi muhokamasiga kiritdi⁵. 2023-yil 10-martda Qonunchilik palatasi Konstitutsiya loyihasini bir ovozdan ma'qullab, referendum o'tkazish sanasini 30-aprel kuniga belgiladi. Bu qaror Konstitutsiyaviy sud tomonidan ko'rib chiqilgandan so'ng 14-mart kuni Senat tomonidan

---

¹ Hokim – viloyat, tuman yoki shahardagi ijro etuvchi hokimiyat organining rahbari.

² Bular parlament tomonidan qabul qilingan. Konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgartirishlar parlamentning har bir palatasi deputatlarining kamida uchdan ikki qismi, ya'ni ko'pchiligi ma'qullab ovoz berish yo'li bilan yoki referendum orqali kiritilishi mumkin. *Oliy Majlis vakolatlari*.

³ 16-aprel kuni amaldagi hukumat va amaldagi prezidentga muxolifat bo'lgan "Haqiqat, taraqqiyot va birdamlik" demokratik partiyasi o'zining ta'sis yig'ilishi o'tkazganligini e'lon qilib, Adliya vazirligiga partiya sifatida ro'yxatdan o'tish maqsadi borligi haqida xabar bergan. Bu harakat faollari ro'yxatdan o'tishni qo'llab-quvvatlovchi imzo to'plash jarayonida qo'rqitish holatlari haqida xabar berdilar.

⁴ Konstitutsiyaviy komissiya 2022-yil 20-mayda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo'shma qarori bilan tuzilgan bo'lib, uning tarkibida 47 a'zo, jumladan, 10 nafar ayol kishi bor.

⁵ Konstitutsiyaviy komissiya dastlab 60 000 ga yaqin takliflarni to'pladi; keyin u muhokama uchun dastlabki loyihani e'lon qildi. So'ngra, fuqarolardan 150 mingga yaqin takliflar yig'ildi. Bundan tashqari, kasaba uyushmalari, oliy o'quv yurtlari, mahallalar, faollar va boshqalar bilan muhokamalar natijasida ham 10 mingga yaqin takliflar kelib tushdi.

tasdiqlanib, 15-mart kuni e'lon qilindi⁶. Hech qaysi partiya yoki fuqarolik jamiyati tashkilotlari Konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgartirishlar va referendumga rasman qarshi chiqmadi.

Konstitutsiyaviy islohotlar jarayoni turli huquq va erkinliklarning sezilarli darajada mustahkamlanishi sifatida keng targ'ib qilindi. Ayrim suhbatdoshlar prezidentlik vakolatini besh yildan yetti yilga uzaytirish va amaldagi prezidentning vakolat muddatini nollashtirishga oid o'zgartirishlar yuzasidan ochiq bahs-munozaralar bo'lmaganidan o'z xavotirlarini bildirdilar. Dastlab taklif qilingan o'zgartirishlar Qoraqalpog'iston Respublikasining suveren maqomini va uning ajralib chiqish huquqini o'zgartirish ko'zda tutilgan edi. Bu taklif qilingan o'zgartirishlar jamoatchilik muhokamasi uchun e'lon qilinganidan so'ng Qoraqalpog'iston Respublikasi poytaxti Nukus shahrida keng ko'lamli norozilik namoyishlari bo'lib o'tdi⁷. Ichki ishlar xodimlari bu namoyishni tarqatishga harakat qilishi oqibatida fuqoralar arasidan qurbonlar ham bo'ldi⁸. Ushbu namoyishlardan so'ng Prezident Mirziyoyev Nukusga tashrif buyurib, Qoraqalpog'istonning maqomi bilan bog'liq o'zgartirishlarni bekor qildi. Ushbu voqealar sababli qo'zg'atilgan ayblovlar keltirilgan sud jarayonlari esa, 2023-yilda bo'lib o'tdi⁹.

Mamlakatda 2016-yildan buyon xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi faolligini oshirishga qaratilgan islohotlar olib borilmoqda. Shu islohotlarning natijasi o'laroq, xotin-qizlarning parlamentdagi soni sezilarli darajada oshib, undagi 150 deputatning 48 nafari xotin-qizlardir (32%). Ammo hamon gender stereotiplari mamlakatda saqlanib qolmoqda, xotin-qizlarsiyosiy hayotda yetarlicha ishtirok etirilmagan¹⁰. Hukumatdagi 27 vazirdan 2 nafari ayol kishi xolos, shuningdek, mamlakatdagi barcha viloyat hokimlari erkaklardir¹¹.

Huquqiy Asos

O'zbekiston demokratik saylovlar va referendumlar o'tkazish bilan bog'liq asosiy xalqaro hujjatlarning ishtirokchisi hisoblanadi¹². Referendumlar, asosan, 1992-yil qabul qilingan Konstitutsiya va 1991-yildagi Referendum To'g'risidagi Qonun, 2019-yilda qabul qilingan Saylov Kodeksi, Jinoyat Kodeksi va Ma'muriy Javobgarlik To'g'risidagi Kodeks, shuningdek, Markaziy Saylov Komissiyasi (MSK)

⁶ 2023-yil 13-martda Konstitutsiyaviy sud Qonunchilik palatasi Konstitutsiya loyihasini qabul qilish, referendum tayinlashda qonunda belgilangan tartibga rioya qilganligi va Konstitutsiya loyihasida referendum o'tkazilishi mumkin bo'lmagan masalalar yo'qligi to'g'risida xulosa qildi.

⁷ Bular 2022-yil 1-iyulda taniqli mahalliy faolning namoyishga chaqiruvi va uning hibsga olinishi ortidan sodir bo'ldi. 2023-yil 31-yanvarda Dauletmurat Tojmuratov hokimiyatni egallab olish yoki konstitutsiyaviy tuzumni ag'darish maqsadida til birlashtirish, o'ta katta hajmdagi va jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish talon-taroj qilish yoki o'zlashtirish yo'li bilan o'g'irlik qilganlikda ayblanib, 16 yillik qamoq jazosiga hukm qilindi.

⁸ Bosh prokuror 21 kishi halok bo'lgani va 274 kishi yaralanganini ma'lum qildi. 5-iyul kuni BMTning Inson huquqlari bo'yicha Oliy komissari "mustaqil va shaffof tergov" o'tkazishga chaqirdi. 15 iyul kuni parlament qarori bilan Ombudsman boshchiligida Qoraqalpog'istondagi voqealarini tekshirish bo'yicha komissiya tuzildi. Tergov hali ham davom etmoqda.

⁹ 31-yanvar va 17-mart kunlari mos ravishda 18 va 39 kishi 16 yilgacha muddatga ozodlikdan mahrum etish jazosiga hukm qilindi. Apellyatsiya jarayoni davom etmoqda.

¹⁰ O'zbekistonning Oltinchi davriy hisoboti bo'yicha o'zining [yakuniy xulosalarida](#) Birlashgan Millatlar Tashkiloti Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish bo'yicha qo'mitasi "xalqaro shartnomalarning milliy qonunchilikdan ustunligi talabi bo'yicha qoidalarga qaramay, mazkur konvensiya sud muhokamalarida bevosita qo'llanilmagani yoki undan foydalanilmaganidan xavotirda ekanligini bildirdi".

¹¹ BMTTDning "Gender stereotiplari va patriarxal munosabatlarning gender tengligiga salbiy ta'siri bo'yicha [tadqiqoti](#)"da ta'kidlanishicha, xotin-qizlarning parlamentdagi ishtiroki Qonunchilik palatasi va Senatdagi o'rinlarning mos ravishda 32 va 25 foizini tashkil etish orqali yaxshilangan, biroq xotin-qizlarning ijro hokimiyatida (3,4%), shuningdek, rahbarlik lavozimlarida (27%) va tadbirkorlikdagi (25%) ishtiroki sezilarli darajada pastligicha saqlanib qolmoqda.

¹² Jumladan, [1966-yildagi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning \(FSHXP\)](#), [Xotin-qizlarni kamsitishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida Konvensiya \(XKBBK\)](#), [2003-yilgi Korruptsiyaga qarshi konvensiya](#) va 2021-yil iyun oyida O'zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan [2006-yilgi Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya](#) (NHTK).

tomonidan chiqarilgan qonuniy kuchga ega farmon, qarorlar va normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi. Referendum To'g'risidagi Qonunga oxirgi marta 2019 va 2022-yillarda o'zgartirishlar kiritilgan bo'lib, o'zgartirishlar asosan 2019-yilgi Saylov kodeksi va unga 2021-yilda kiritilgan o'zgartirishlarni o'z ichiga oladi. DIIHBning saylovga oid avvalgi tavsiyalariga muvofiq, yaqinda kiritilgan o'zgartirishlar referendum paytidagi nizolarni hal qilish uchun muqobil forumlarni bekor qildi hamda shikoyatlarni topshirish va ko'rib chiqish muddatlarini qisqartirdi. Bundan tashqari bir qancha texnik tuzatishlar kiritildi¹³.

Referendum to'g'risidagi qonun referendum jarayonining asosiy qoidalarini belgilab bersa-da, bir qancha muhim jihatlar, jumladan, referendum tashviqot-targ'ibot ishlari va tashviqot-targ'ibot ishlarini moliyalashtirish, ovoz beruvchilarni xolis xabardor qilish, davlat organlarining betarafligi, ommaviy axborot vositalarida voqealarni tenglik asosida yoritish va fuqarolar kuzatuv bo'yicha batafsil ma'lumot berilmagan. Ba'zi takomillashtiruvlar kiritilganiga qaramay, referendum o'tkazish bo'yicha qonunchilik asosida qator kamchiliklar mavjud va shu sababli referendum o'tkazish jarayonini tartibga solish qoidalari xalqaro standartlarga mos kelmaydi.

Asosiy erkinliklar ommaviy yig'ilishlar¹⁴, uyushmalar erkinligi¹⁵ va so'z erkinliklari¹⁶ bo'yicha cheklovlar qonunchilik va amaliyotda saqlanib qolmoqda. Qonun modda bandlarini vaziyatga qarab tanlab qo'llanilishi va qonunosti hujjatlarining haddan ziyodligi huquqiy mujmallikka yetaklaydi. Ushbu huquqlarga nisbatan har qanday cheklovlar zarur va qonuniy maqsadlarga mutanosib bo'lishi kerakligi Xalqaro standartlarda belgilangan¹⁷. Tuhmat qilish va haqoratlash endi qamoq bilan jazolanmasa-da, hali ham jinoiy huquqbuzarlik hisoblanadi¹⁸.

¹³ Masalan, Referendum o'tkazuvchi okrug komissiyalari (ROK) tomonidan natijalar bayonnomalarini e'lon qilish, ROK a'zolarining minimal sonini 9 tadan 11 tagacha oshirish, ovoz beruvchilar ro'yxatiga kiritilgan o'zgartirishlarni referendumga 5 kun qolungacha qisqartirish, chet elda ovoz berish tartiblarini o'zgartirish kabilar.

¹⁴ [Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 29-iyuldagi 205-son qarori](#) bilan ommaviy tadbirlarni o'tkazish uchun oldindan tegishli organlarga oldindan xabar berish talab qilinsa, ommaviy tadbirlarni o'tkazish qoidalarini takroran buzish jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi.

¹⁵ Masalan, 1999-yilda qabul qilingan "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi qonun ularning faoliyati va moliyalashtirilishini tartibga soluvchi ko'plab farmon va qarorlar bilan to'ldirildi. Xususan, [Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 9-oktabrdagi 858-son qarori](#) hamda [Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 13-iyundagi 328-son qarori](#) kabilarni bunga misol qilish mumkin. 1996-yilda qabul qilingan "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonunning 6-moddasida siyosiy partiyani tuzish uchun kamida sakkizta hududiy subyektda (viloyatda) kamida yigirma ming fuqaroning imzosi bo'lishi talab etiladi, buni esa, ayniqsa, mahalliy manfaatlar bo'yicha uyushmalar uchun cheklovchi talab deb hisoblash mumkin. DIIHB RKCHMning ayrim suhbatdoshlari fuqarolik jamiyatlari to'g'risidagi cheklovchi me'yorlar tufayli mavjud tashkilotlarning aksariyati asosan davlat tomonidan tashkil etilgan tuzilmalar hisoblanadi. Qolaversa, Vazirlar Mahkamasining 328-sonli qaroriga ko'ra, xalqaro grant loyihalarini amalga oshirishda amaliy yordam ko'rsatish uchun nodavlat tashkilotlariga tegishli sohadagi davlat boshqaruvi organini milliy hamkor sifatida birlashtirish talabi fuqarolik jamiyatining moliyaviy barqarorligi va faoliyatining mustaqilligiga salbiy ta'sir qiladi.

¹⁶ [Jinoyat kodeksining](#) terrorizm, diniy ekstremizm, Prezidentini omma oldida haqoratlash yoki unga tuhmat qilish kabi jinoyatlarga oid moddalari mujmal tuzilgan.

¹⁷ Qarang: FSHXPning 21-modda, 22.2-moddalari. Shuningdek, [BMT Inson huquqlari qo'mitasining \(HRC\) 1996 yilda FSHXPga bergan 25-umumiy izohining](#) 4 va 27-bandlariga qarang. YXHT Kopengagen hujjatining (1990-yil) 24-bandi "qonun bilan belgilangan [...] va ushbu qonunning maqsadiga to'liq muvofiq bo'lgan ayrim shaxslardan tashqari" hollarda inson huquqlari va asosiy erkinliklarini cheklashni taqiqlaydi. [Venetsiya komissiyasining qayta ko'rib chiqilgan Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksining \(keying o'rinlarda "Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi" deb yuritiladi\)](#) II.2-bo'limida shunday deyiladi: "Inson huquqlari, xususan, so'z va matbuot erkinligi, mamlakat ichida erkin harakatlanish huquqi, siyosiy maqsadlar uchun ommaviy tadbirlarni tashkil etish erkinligi, shu jumladan siyosiy partiyalarni tuzish erkinligi hurmat qilinmasdan demokratik referendumlar amalga oshirilmaydi". Shuningdek qarang: Tinch yig'inlar o'tkazish erkinligi bo'yicha YXHT/DIIHB yo'riqnomasining 29-moddasi (3-nashr) "Tinch yig'inlar o'tkazish erkinligi huquqiga qo'yilgan har qanday cheklovlar, qonunda belgilangan yoki amalda qo'llanilishidan qat'i nazar, demokratik jamiyatda qonuniy maqsadga erishish uchun zarur bo'lishi va shunga mutanosib bo'lishi kerak. Har doim qonuniy maqsadga erishishning fuqarolarga zarar yetkazmaydigan vositalariga ustunlik berish zarur".

¹⁸ Prezidentga qarshi ishlatilish holatlari bundan mustasno.

Referendum tizimi

Referendum Oliy Majlis tamonidan fuqarolar taklifi asosida, Oliy Majlis palatalari yoki Prezidentning taklifiga binoan chaqirilishi mumkin. Konstitutsiyaviy referendum natijalari qonuniy kuchga ega. Konstitutsiyaga o'zgartirishlar parlament orqali yoki umumxalq referendumi orqali kiritilishi mumkin. Referendum o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilish va uning sanasini belgilash Oliy Majlisning vakolatiga kiradi. Referendum o'tkazish bo'yicha ilg'or xalqaro amaliyotga muvofiq, qonun referendum chaqirilgan kundan boshlab bir yarim oydan uch oygacha bo'lgan muddatda o'tkazilishini nazarda tutadi¹⁹. Qonunda taklif qabul qilinishi uchun ro'yxatga olingan barcha ovoz beruvchilarning kamida 50 foizi ushbu referendumda ishtirok etishi va ovoz berishda ishtirok etganlar orasida taklifni ko'pchilik ovozi ma'qullashi kerak bo'ladi²⁰.

Konstitutsiyaning qariyb uchdan ikki qismiga taalluqli taklif etilayotgan bu o'zgartirishlar bir to'plam sifatida ovozga qo'yildi, bu esa xalqaro ilg'or amaliyotga mos kelmaydi, sababi ovoz beruvchilarga o'zgartirishlarda ko'rsatilgan har bir alohida masala bo'yicha tanlov qilish imkoniyatini bermaydi²¹. Ovoz beruvchilardan faqat "Ha" yoki "Yo'q" javob variantlaridan biriga ovoz berish so'ralgan²². DIIHB RKCHM suhbatdoshlari konstitutsiyaviy islohot jarayoni doirasidagi maslahatlashuvlar yetarli darajada uzoq davom etganini va yakuniy loyihada ko'plab takliflar hisobga olinganini ijobiy baholadilar²³. Lekin ovoz beruvchilarga ko'zda tutilgan o'zgartirishlarning ehtimoliy ta'siri haqida xolis yoki muvozanatli ma'lumot berilmagan, bu esa ularning ongli tanlov qilish imkoniyatlarini cheklab qo'ygan²⁴.

Konstitutsiya loyihasi 6 ta bo'lim, 155 ta modda va 434 ta banddan iborat²⁵. DIIHB RKCHMning ba'zi suhbatdoshlari Konstitutsiya loyihasi insonning asosiy huquq va erkinliklari haqidagi qoidalarni kuchaytirmasligi, balki qonunchilikda bu qoidalar allaqachon batafsil bayon etilganligini ta'kidlab o'tishgan. DIIHBning ko'plab suhbatdoshlari Konstitutsiyaga taklif etilayotgan o'zgartirishlarni takomillashuv sifatida ma'qullab, ko'zda tutilgan o'zgartirishlar dunyoviy va ijtimoiy davlatni barpo etish, gender tenglikni mustahkamlash, davlatning fuqarolar va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlami oldidagi ijtimoiy majburiyatlarini oshirish, hibsga olingan shaxslarning o'z huquqlaridan xabardor bo'lishini ta'minlash, shuningdek, tadbirkorlik faoliyatida adolatli raqobatni, yerga egalik qilish huquqlarini targ'ib qilish va shu kabi ijobiy jihatlarga xizmat qilishini ta'kidladilar. Bundan tashqari, ko'zda tutilayotgan o'zgartirishlar prezidentlik vakolatini besh yildan yetti yilga uzaytirish va amaldagi prezidentning vakolat muddatini nollashtirishga oid bandlarni ham o'z ichiga

¹⁹ 15-mart kuni Oliy Majlisning referendumni 30-aprelga o'tkazilishini belgilash to'g'risidagi qarori e'lon qilindi. Venetsiya Komissiyasining 2022-yilda qayta ko'rib chiqilgan [Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi](#) 70-bandida shunday deyiladi: "Referendumni belgilash va ovoz berish kuni o'rtasidagi mutlaq eng kam muddat to'rt hafta bo'lishi, referendumdan oldingi targ'ibot-tashviqot ishlari muddati esa odatiy saylovlarnikidan kam bo'lmasligi zarur".

²⁰ [Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi](#) III.7(b) bandiga qarang: "Asosiy konstitutsiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan masalalar bo'yicha referendum uchun kvorum bo'lishi yoki ko'pchilikning talabi qabul qilinadi".

²¹ [Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi](#)da "Agar biror ichki umumiylik bo'lmasa, ovoz beruvchilarni bir vaqtning o'zida bir nechta masalalar bo'yicha bir xil ovoz berishga chaqirilmaslik zarur, chunki ularning o'sha masalalardagi fikrlari turlicha bo'lishi mumkin. Agar matnni qayta ko'rib chiqish bir nechta alohida jihatlarni qamrab oladigan bo'lsa, ovoz beruvchilarga bir qator savollar berilishi kerak".

²² Referendumda ovoz berish byulletenida shunday savol so'ralgan: "Siz "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy Qonunini qabul qilasizmi?"

²³ Suhbatdoshlarning aytishicha, [220 mingdan ortiq](#) takliflar kelib tushgan va ko'rib chiqilgan.

²⁴ Venetsiya Komissiyasining [Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi](#) III.8.b bandiga qarang: "Ovoz berishdan oldin ovoz beruvchilarga asosiy masalalar yoki umumlashtirilgan takliflar bo'yicha referendum yakunlariga muvofiq ko'riladigan chora-tadbirlar to'g'risida ma'lumot berilishi zarur".

²⁵ 1992-yilgi 128 ta modda va 275 ta banddan iborat bo'lgan Konstitutsiyadan farqli ravishda.

oladi²⁶. Boshqa mansabdor shaxslar uchun vakolat muddatiga cheklovlar joriy etildi²⁷. Konstitutsiya loyihasida amaldagi prezidentlarning oldingi va amaldagi muddatlari hisobga olinmasligi takidlangan.

Referendumni boshqarish

Mazkur referendum markaziy saylov komissiyasi tomonidan boshqariladi, referendum o'tkazuvchi 14 ta okrug komissiyasi (ROK) va referendum o'tkazuvchi 10758 ta uchastka komissiyasi (RUK), shu jumladan 39 ta mamlakatlarda 55 ta RUK tashkil etilgan. Markaziy saylov komissiyasi doimiy organ hisoblanib, ROK va RUK bu referendumni o'tkazish uchun vaqtincha tuzilgan.

Markaziy saylov komissiyasi (MSK) a'zolari hududiy vakillik organlarining tavsiyasi bo'yicha Oliy Majlis tomonidan cheksiz muddatga tayinlangan²⁸. Hozirgi MSKning 21 a'zosi bor, ularning yetti nafari ayollardir. Markaziy saylov komissiyasi shaffoflikni ta'minlash maqsadida ommaviy axborot vositalari va xalqaro kuzatuvchilar ishtirokida, shu jumladan, onlayn rejimda muntazam majlislar o'tkazib bordi. Sessiyalar va kun tartibi to'g'risidagi ma'lumotlar oldindan onlayn ravishda taqdim qilinib, unda qabul qilingan qarorlar va materiallar sessiyalardan ko'p o'tmay Markaziy saylov komissiyasi veb-saytida e'lon qilindi. Markaziy saylov komissiyasi veb-saytida referendumga oid turli xil materiallar mavjud bo'lib, ular ko'rish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun ham qulaylashtirilgan holda taqdim etilgan. Umuman olganda, MSK ushbu jarayonni samarali tashkil qilib, qonunchilikda belgilangan muddatlarda turli qarorlar qabul qildi²⁹. MSK referendumni tashkil etish va o'tkazish vakolatiga ega, biroq qonunchilikda Markaziy saylov komissiyasiga referendum jarayonining muhim jihatlarini boshqarish, shu jumladan referendum targ'ibot-tashviqot faoliyatini nazorat qilish, referendum targ'ibot-tashviqotini ommaviy axborot vositalarida yoritish qoidalarini ishlab chiqish va targ'ibot-tashviqotlarni moliyalashtirish borasida zarur bo'lgan vakolatlar yetarli darajada berilmagani sababli, shu sohalarini tegishli tartibga solish yuqligiga olib keladi³⁰.

MSK 23-mart kuni xalq deputatlari hududiy Kengashlari tavsiyalariga ko'ra referendum o'tkazuvchi okrug komissiyalarini tuzdi. Shu bilan birga, qonunchilikda belgilangan muddatlarga muvofiq, 9-aprelgacha referendum o'tkazuvchi 10758 ta uchastka komissiyasi ham tashkil etildi. Mamlakat qonunchiligi va MSKga oid qonun hujjatlarida RUK a'zoligiga nomzodlarni qo'yish bo'yicha ba'zi mezonlar mavjud bo'lib, bular Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti Demokratik institutlar va inson huquqlari bo'yicha byurosining (YXHT DIIHB) avvalgi tavsiyalariga qisman mos keladi. Shunga

²⁶ Ilg'or xalqaro amaliyotlarga ko'ra, hukumatdagi yuqori lavozimlarga taalluqli tuzatishlar amaldagi hukumat vakillarining faoliyatini davom ettirishni ta'minlaydigan tarzda kiritilmasligi lozim. Qarang: [Venetsiya komissiyasining konstitutsiyaviy tuzatishlar to'g'risidagi hisoboti, CDL-AD\(2010\)001, 145-band.](#) Yana qarang: Venetsiya komissiyasining 2018 yildagi [Vakolatlar muddati cheklovlari to'g'risidagi hisoboti](#) 110-bandi: "Davlatning yuqori lavozimlari vakolatini mustahkamlovchi yoki uzaytiruvchi konstitutsiyaviy tuzatishlar taklif qilinganda, ularda amaldagi prezidentning shaxsiy vakolatlari va manfaatlarini emas, balki hukumat mexanizmini takomillashtirilishi asosiy sabab sifatida ko'rsatilishi zarur". Taklif qilinayotgan Konstitutsiya loyihasida esa, prezidentning amaldagi besh yillik vakolatini ikki yilga uzaytirish, amaldagi prezident esa yana ikki muddatga saylanish huquqiga ega bo'lishi ko'rsatilgan. DIIHB RKCHMning davlat hokimiyati organlarida ishlovchi suhbatdoshlari bu mavzu bo'yicha muhokama qilishni uncha ma'qullamadi.

²⁷ Xususan, Qonunchilik palatasi Spikeri, Senat Raisi, Oliy sud raisi, Bosh prokuror, MSK raisi, mahalliy hokimlar.

²⁸ MSK Raisi komissiya a'zolari orasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdimnomasi bo'yicha komissiya majlisida saylanadi.

²⁹ MSK kuzatuvchilarni akkreditatsiya qilish, quyi bo'g'in referendum komissiyalarini tuzish tartibi to'g'risidagi bir qator qarorlar qabul qildi, saylov byulletenining shaklini tasdiqladi, muddatidan oldin ovoz berish sanasini belgiladi, referendum bo'yicha o'quv mashg'ulotlari metodologiyasini tasdiqladi.

³⁰ Venetsiya komissiyasining [Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksining](#) II bo'limi 4.1-bandiga muvofiq "Markaziy saylov komissiyasi yoki boshqa mustaqil organ referendum kampaniyasi o'tkazilishini nazorat qilish, uning tegishli tarzda o'tkazilishini ta'minlash uchun barcha zarur choralarni ko'rish uchun yetarlicha vakolatlariga ega bo'lishi zarur".

qaramay, bu mezonlarning aksariyati mujmalligicha qolmoqda³¹. RUK a'ziligiga ariza berish jarayoni ham yetarlicha tartibga solinmagan va shaffof emas³². Referendum jarayoniga mahallalarning jalb etilishi quyi bo'g'in saylov komissiyalarining mustaqil faoliyat yuritishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. YHXT DIIHB kuzatuvchilari ko'plab RUKlarda mahallalar tomonidan tavsiya qilingan komissiya a'zolari referendum o'tkazishda o'zlarining bevosita xizmat vazifalari bilan bir qatorda konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgartirishlarni targ'ib qilishda ham juda faol ishtirok etganliklarini ma'lum qildilar³³. Bundan tashqari, xalqaro ilg'or amaliyotda referendumda taklif etilayotgan o'zgartirishlar tarafdorlari va ularga qarshi tomonlarning muvozanatli vakillik qilish imkoniyati nazarda tutilsa-da, mamlakat qonunchiligida ushbu imkoniyat ko'zda tutilmaydi³⁴.

DIIHB RKCHM kuzatib borgan o'quv treninglari yetarlicha ma'lumot beruvchi treninglar sifatida baholandi³⁵. Ammo DIIHB RKCHM kuzatuvchilari o'quv treninglari davomida referendum jarayonining muhim jihatlari haqida axborot berishda nomuvofiqliklar borligini ma'lum qilishdi, bu esa trening ishtirokchilarining referendum tartib-qoidalarini turlicha tushunishlariga sabab bo'ldi³⁶. MSKning ayrim ko'rsatmalari, xususan, jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning saylov uchastkalarida ishtirok etishini ta'minlash choralari hamda saylov uchastkalarida videokameralardan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar RUK treninglari yakunlanganidan so'nggina qabul qilindi.

Ovoz beruvchilarni referendum haqida xabardor qilish tashviqot-targ'iboti doirasida referendum tashkilotchilari hamda boshqa manfaatdor tashkilotlar, jumladan vazirliklar, mahalliy hokimliklar, mahallalar va nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) turli bosma va audio-vizual materiallariga buyurtma berilib va ular tayyorlanib, ovoz beruvchilarga tarqatildi. Ayrim materiallarda ovoz berish tartib-qoidalari yaxshi tushuntirilgan bo'lsa-da, konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgartirishlarni ma'qullash va referendumda ishtirok etishga da'vat qilish, ovoz beruvchilarga taqdim etilgan ma'lumotlarning neytrallik shartiga putur yetkazdi. Ovoz berishning maxfiyligi va tanlash erkinligi haqidagi ma'lumotlar MSK veb-saytida va uning ijtimoiy tarmoqlardagi kanallarida mavjud bo'lib, ular Toshkentda bo'lib

---

³¹ Masalan, "O'zbekiston Respublikasining referendumini to'g'risida"gi qonunga muvofiq, "aholi o'rtasida obro'-e'tibor qozongan fuqarolar referendum o'tkazuvchi okrug va uchastka komissiyasining a'zolari bo'lishi mumkin". Yana boshqa bir mezonda bu komissiyalarga jamoatchilik vakillarining kiritilishi majburiy emas, tavsiyaviy xarakterga ega ekanligi ko'rsatilgan.

³² 2022 yilda qonunchilikga kiritilgan o'zgartirishlarga muvofiq, RUK a'zolari mahallalar, jamoat birlashmalari va boshqa muassasalar tomonidan tavsiya etilishini nazarda tutadi. DIIHB Referendumni kuzatish bo'yicha cheklangan missiyasi (RKCHM) uchrashgan ba'zi RUK a'zolari o'z lavozimlariga qanday ariza berganliklarini tushuntirib bera olmadilar, ba'zilar esa, ularga mahalliy hokimlik vakillari murojaat qilganliklarini ta'kidladilar. Ko'plab komissiya a'zolari komissiyaga saylanish talablaridan xabardor emasligini ma'lum qildilar.

³³ Mahalla – muayyan hududda istiqomat qiluvchi aholining an'anaviy ijtimoiy tuzilmasi. Hozirgi vaqtda u hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi va moliyalashtiriladi. Shuningdek, u soliqlarni undirish, jamoat tartibini saqlash, referendum bo'yicha saylov komissiyalari a'zolari va kuzatuvchilari nomzodini ko'rsatish kabi keng funksiyalarga ega ma'muriy birlik bo'lib xizmat qiladi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, hozirda mamlakatda 9445 ta mahalla mavjud. Qarang: Venetsiya komissiyasining [Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksining](#) II bo'limi, 4.1.a-bandi: "...milliy darajadan ovoz berish uchastkasi darajasiga qadar barcha darajalarda mustaqil komissiyalar tuzilishi zarur".

³⁴ Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi Izohli eslatmasining II bo'limi, 3.1-bandida keltirilishicha "Referendumlarni har doim ham partiyalar bo'yicha bo'linishiga sabab bo'lavermasa-da, ular boshqa siyosiy tomonlar ishtirok etishi mumkinligi, ya'ni, saylov komissiyalari tarkibiga nisbatan partiyalarning muvozanatli vakilligi va taklif tarafdorlari va muxoliflarining mutanosib vakilligi o'rtasida tanlov taklif qilinishi kerakligini anglatadi."

³⁵ ROKni tashkil etilgandan so'ng MSK tomonidan ishlab chiqilgan yangi metodologiyaga muvofiq alohida o'quv treninglari tashkil etildi. Mazkur o'quv treninglarining aksariyati DIIHB RKCHM kelishidan oldin o'tkazilgan.

³⁶ Masalan, referendum kuni ovoz beruvchilarning qo'shimcha ro'yxatiga va vaqtincha yashash joyi bo'yicha ovoz beruvchilar ro'yxatiga qo'shimchalar kiritilganligi yuzasidan bir-biriga zid izohlar berildi. DIIHB RKCHM kuzatuvchilari referendum instruktorlarining RUK a'zolari savollarga javob bera olmasligi holatlari haqida ham xabar beridilar.

o'tgan ba'zi referendum oldi tadbirlarda taqdim etilgan bo'lsa-da, DIIHB RKCHM kuzatuvchilari viloyatlarda bunday ma'lumotlar etishmasligini ma'lum qildilar.

Xalqaro majburiyatlarga muvofiq, jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning saylov jarayonlarida ishtirokini oshirish bo'yicha sezilarli ishlar amalga oshirildi³⁷. Umuman olganda, referendumni tashkil qilishda xotin-qizlarning ishtiroki ancha yaxshi yuqori salmoqqa ega bo'lgan bo'lsa-da, rahbarlik lavozimlarida ularning ishtirok darajasi pastroq bo'ldi. MSK ma'lumotlariga ko'ra, ROK barcha a'zolarining 42 foizi va RUK a'zolarining 49,7 foizi xotin-qizlarni tashkil qildi. Respublika bo'yicha, RUKning qariyb 38 foiziga xotin-qizlar rahbarlik qilgan bo'lsalar-da, 14 ta ROKning faqat 2 tasiga ayollar rahbarlik qilgan. ROK va RUKning kotiblar lavozimlari teng taqsimlangan. ROK a'zolarining atigi 6 foizi va RUK a'zolarining 15 foizi 30 yoshdan kichik shaxslar.

Ovoz beruvchilarni ro'yxatga olish

18 va undan katta yoshdagi barcha fuqarolar ovoz berish huquqiga egadirlar, bundan og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar sodir etganlar mustasno. Sudning hukmi bilan huquqiy jihatdan qobiliyatsiz fuqarolar, shu jumladan ruhiy va ruhiy-ijtimoiy nogiron shaxslar saylovda ishtirok etish huquqidan mahrum, bu esa xalqaro standartlarga ziddir³⁸.

Ovoz beruvchilarni ro'yxatga olish tizimi sust, va doimiy yoki vaqtincha yashash joyiga bog'liq³⁹. Saylovchilarning Yagona Elektron Ro'yxati (SYER) bir nechta davlat idoralari va vazirliklarning ma'lumotlar bazalarini umumlashtirgan holda avtomatik tarzda tashkil qilingan⁴⁰. SYERda ovoz beruvchilarning dastlabki ro'yxatlari har bir ovoz berish uchastkasi bo'yicha tuzib chiqildi⁴¹. RUK ovoz beruvchilar ro'yxatini tekshirishga mas'ul bo'lib, ular mahalliy davlat hokimiyati organlari va mahallalardan ma'lumotlarni yig'ish bilan shug'ullanishadi hamda ovoz beruvchilarning haqiqiy manzillarini uyma-uy yurib, tekshiradilar. DIIHB RKCHMning e'tirof etishicha, bunday tekshiruvlarda ba'zan ovoz beruvchilar bilan bog'lanish uchun turli shaxsiy savol-javoblar tashkil qilinganligi ham kuzatilgan⁴².

³⁷ Bunga ovoz berish uchastkalaridan foydalanishni ta'minlash uchun jihozlar, jumladan, Brayl alifbosidagi materiallar, nogironlar aravachasida kelgan ovoz beruvchilar uchun maxsus kengroq jihozlangan ovoz berish kabinalari, imo-ishora tili va katta shriftli materiallarga ehtiyoji bor ovoz beruvchilar uchun axborot materiallari kiradi. Referendum to'g'risidagi qonun hujjatlarida nogironligi bo'lgan shaxslarni referendum o'tkazish bo'yicha ma'muriyat tarkibiga kiritish tavsiya etiladi.

³⁸ MSK ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda 10 702 nafar huquqdan mahrum qilingan mahkumlar va 6 608 nafar aqliy va ruhiy nogironligi bor shaxslar bor. [BMTning 2006 yilgi Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining](#) 12- va 29-moddalari mamlakatlarga "jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar hayotning barcha sohalarida boshqalar bilan bir xil huquqqa egaligi" va "ularni ovoz berish va saylanish huquqlari bilan ta'minlash" majburiyatini yuklaydi. Shuningdek qarang: Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya [12-moddasi bo'yicha BMT maxsus qo'mitasining umumiy izohlarida](#) shunday deyiladi "Shaxsning qaror qabul qilish qobiliyati nogironlarning o'z siyosiy huquqlari, shu jumladan saylash, saylanish huquqini amalga oshirishdan har qanday darajada istisno qilish uchun asos bo'la olmaydi...". Taklif etilayotgan konstitutsiyaviy o'zgartirishlarda muomalaga layoqatsiz deb topilgan, og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar uchun ozodlikdan mahrum qilish jazosini o'tayotgan shaxslarning saylov huquqlari faqat sud qarori bilan cheklanishi mumkinligi qayd etilgan.

³⁹ Xorijda ovoz berish uchun ro'yxatga olish jarayonlari ancha faol kechmoqda. Ushbu referendumda 307 895 nafar fuqaro xorijda ovoz berish uchun ro'yxatdan o'tgan.

⁴⁰ Bir qator davlat organlari, jumladan Adliya vazirligining Davlat personalizatsiya markazi, Ichki ishlar vazirligi, Mudofaa vazirligi va Tashqi ishlar vazirligi.

⁴¹ RUK tashkil etilganidan keyin uch kun o'tgach, o'z saylov uchastkalaridagi ovoz beruvchilar ro'yxatini ko'rish huquqiga ega bo'ldilar. Jazoni ijro etish muassasalari, harbiy qismlar, kasalxonalar va boshqa sog'liqni saqlash muassasalarida vaqtincha yashab turgan, ovoz berish huquqiga ega fuqarolarning ro'yxatlari ushbu muassasalarning rahbarlari tomonidan tuziladi.

⁴² DIIHB RKCHM Navoiy shahrida pasport ma'lumotlari to'planganligi holatlarini, Toshkent shahridagi ovoz beruvchilarning referendum uchun tekshiruv doirasida shaxsiy so'rovlar o'tkazilganligi holatlarini kuzatdi.

Ovoz beruvchilarga referendum kunidan 10 kun oldindan boshlab ovoz beruvchilar ro'yxatidagi ma'lumotlarni onlayn, shuningdek, ovoz berish uchastkalariga shaxsan borib tekshirish imkoniyati berildi⁴³. Ovoz beruvchilar referendum kuni o'zlarining ro'yxatini doimiy yashash joyidan vaqtincha turor joyiga o'zgartirishlari mumkin bo'ldi. Qonun asosan, referendum kuni o'z yashash joyida bo'lish imkoniyatiga ega bo'lmagan ovoz beruvchi o'z arizasiga ko'ra muddatidan oldin ovoz berish huquqiga ega. Qonunda bunday ariza uchun asoslar ro'yxati keltirilmagan va RUK a'zolari ovoz beruvchilardan qo'shimcha asoslar so'rashni bevosita taqiqlaydi.

SYERga kiritilgan fuqarolar soni 22 028 002 nafardan iborat bo'lib, MSK e'lon qilgan ovoz beruvchilarning yakuniy soni 19 722 809 kishini tashkil etdi. DIIHB RKCHM suhbatdoshlari aksariyati referendum kunigacha ovoz beruvchilar ro'yxatining to'g'riligi va to'liqligi haqida hech qanday xavotir bildirishmagan. DIIHBning uzoq yillardan beri berayotgan tavsiyasiga qaramay, ovoz beruvchilar SYERga kiritilgan bo'lsa va muayyan ovoz berish uchastkasi yaqinida istiqomat qilsalar, ular referendum kuni qo'shimcha ovoz beruvchilar ro'yxatiga kiritish mumkinligi qonunchilikda ko'zda tutilgan⁴⁴. Shu sababli, RUK a'zolari tomonidan bu borada ovoz beruvchilar to'g'risidagi ma'lumotlarning tekshirilishi ushbu mexanizmdan ehtimoliy noto'g'ri foydalanishga qarshi yetarlicha kafolatlarni bermaydi, chunki ko'zda tutilgan bu qo'shimcha ro'yxatlarga kiritilganlar soni e'lon qilinmaydi⁴⁵. Qolaversa, referendum kunidan oldin DIIHB RKCHM uchrashgan RUK a'zolarining aksariyati bunday tekshirish jarayonining tafsilotlaridan bexabar ekanliklarini ma'lum qilishgan⁴⁶.

Toshkent shahridagi 50 ta ovoz berish uchastkasi ovoz beruvchilarni elektron identifikatsiya qilish uskunasi bilan ta'minlangan bo'lib, bu uskunalar aynan shu referendumda tajribadan o'tkazildi⁴⁷. Mazkur ovoz berish uchastkalarida ovoz beruvchilarning shaxsini tasdiqlovchi hujjati yoki biometrik pasporti skanerdan o'tkazilib, o'sha uskuna yordamida ovoz beruvchi shu ovoz berish uchastkasida ro'yxatga olingani va videokameradagi ovoz beruvchining yuziga mos kelishi aniqlandi⁴⁸. Markaziy saylov komissiyasi DIIHB RKCHMga bu uskunalar Adliya vazirligi orqali sotib olingani haqida ma'lum qildi. Biroq hech qanday texnik hujjatlar ommaviy e'lon qilinmagan. Bundan tashqari, bu uskunani sinovdan o'tkazish va ovoz beruvchilarni autentifikatsiya qilish qurilmalari operatorlarini alohida o'qitish uchun vaqt qisqa bo'lgan. Yangi texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish ilg'or saylov amaliyotiga mos keladi, ammo uskunlarni sinab ko'rish bo'yicha ushbu tajriba loyihasi bo'yicha ovoz beruvchilarni xabardor qilish ishlari cheklangan darajada oz bo'lib, DIIHB suhbatdoshlarining aksariyati ovoz berish uchastkalarida biometrik identifikatsiya qilish tizimi sinovdan o'tkazilayotganidan bexabar bo'lgan⁴⁹.

⁴³ Fuqarolar ro'yxatlardagi bunday xatoliklar bo'yicha RUKga shikoyat qilishlari mumkin, ular ushbu masala bo'yicha 24 soat ichida qaror qabul qiladilar. Ovoz beruvchilar ro'yxatini o'zgartirishga referendum kuniga besh kun qolgungacha ruxsat beriladi.

⁴⁴ Venetsiya komissiyasining [Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi](#) I.1.2-bandida ovoz berish kuni ovoz berish uchastkasida ro'yxatdan o'tish taqiqlanadi.

⁴⁵ Qonunchilikka muvofiq, ovoz beruvchilar ro'yxatiga o'zgartirishlar referendum kunigacha besh kun qolganda kiritiladi, bu esa ularning to'g'riligini jamoatchilikka tekshirish imkonini beradi. Bunday ro'yxatlarga referendum kuni o'zgartirish kiritish va tekshirish turli vazirliklar vakillaridan iborat maxsus guruh bilan kelishilgan holda amalga oshirilishi mumkin. RUK yoki ROK bayonnomlarida qo'shimcha ro'yxatlarga kiritilgan ovoz beruvchilar soni to'g'risidagi ma'lumotlar aks etmaydi.

⁴⁶ Xususan, RUKning ko'plab raislari va kotiblari DIIHB RKCHMga ovoz beruvchilar yashash joyidan qat'i nazar, qo'shimcha ovoz beruvchilar ro'yxatiga kiritilishi mumkinligi va referendum kunida RUK SYERga o'zgartirishlar kiritish uchun mas'ul ekanligini ta'kidladilar.

⁴⁷ O'zbekistonda biometrik ro'yxatga olish jarayoni 2011-yilda boshlangan. Raqamli texnologiyalar vazirligining DIIHB RKCHMga ma'lum qilishicha, mamlakatda aholining 99,9 foizi biometrik identifikatsiya hujjatlariga ega.

⁴⁸ Ushbu ovoz berish uchastkalari shaxsni identifikatsiya qiluvchi skanerlar, yuzni tanuvchi videokameralar va ovoz beruvchilar shaxsi muvaffaqiyatli aniqlanganligini tasdiqlovchi varaqalarni chop qilish uchun printerlar bilan jihozlangan.

⁴⁹ Markaziy saylov komissiyasi DIIHB RKCHMni mazkur tajriba loyihaga tayyorgarlik qilayotgani haqida xabardor qilgan bo'lsa-da, ovoz beruvchilarning biometrik identifikatsiyasini sinovdan o'tkazish bo'yicha rasmiy qaror 12-aprelda qabul qilingan.

Ovoz berish tashviqot va targ'ibot muhiti

Referendumning rasmiy tashviqot va targ'ibot ishlari 15-martda boshlanib, 28-aprel kuni yarim tunda yakuniga yetkazildi. Referendum o'tkaziladigan kun va undan bir kun oldin referendum haqida targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish qonun bilan taqiqlanadi. Referendum To'g'risidagi Qonunda barcha fuqarolar va jamoat birlashmalariga referendum tashviqot va targ'ibot ishlari o'tkazish huquqini kafolatlovchi umumiy qoida mavjud. DIIHB RKCHMning ko'plab suhbatdoshlari haqiqiy plyuralizm mavjud bo'lmagan siyosiy muhitda so'z erkinligi, ommaviy yig'inlar o'tkazish, uyushmalar erkinliklarining cheklanishi bilan bog'liq xavotirlarini bildirdilar⁵⁰. Konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgartirishlar va referendumga qarshi biror bir uyushgan oppositsiya bo'lmadi.

Davlat tomonidan referendumda ishtirok etish va loyihani targ'ib qilinishi keng miqyosda kuzatildi. Konstitutsiya loyihasini qo'llab-quvvatlash uchun ochiq havoda katta konsertlar, yig'ilishlar va madaniy tadbirlar tashkil etildi⁵¹. Shu bilan birga, davlat mansabdor shaxslari va parlament partiyalarining "Ha!" tashviqot-targ'ibotlari hukumat tomonidan boshqariluvchi hukumat tomonidan targ'ib qilish bilan uyg'unlashib, partiya va davlat o'rtasida bo'lishi kerak bo'lgan tafovutni yo'qqa chiqardi⁵². Bundan tashqari, DIIHB RKCHM ko'plab mahalla qo'mitalari Konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgartirishlarni ma'qullab targ'ib qilishda ishtirok etganini kuzatdi. DIIHB RKCHM kuzatuvchilari referendum tashviqot va targ'ibotlariga ishtirok etish uchun jamoatchilikka bosim o'tkazilish va ma'muriy resurslardan noto'g'ri keng foydalanish holatlarini qayd etdilar⁵³. Davlat tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar xolis

⁵⁰ Ko'pchilik suhbatdoshlar DIIHB RKCHMga referendumga tayyorgarlik paytida muxolifat faollari va blogerlar ma'muriy va jinoiy javobgarlikka tortilgani, ularga ogohlantirish bayonnomalari, jarimalar, ["profilaktik suhbatlari"](#) o'tkazish talabi qo'yilganligi va hibsga olish holatlari haqida ma'lum qildi. 28-mart kuni huquq himoyachisi Tatyana Dovlatova O'zbekistonda inson huquqlari himoya qilinmasligi haqida norozilik bildirgan plakat ko'targani uchun hibsga olingan va u referendum kampaniyasida qatnashmasligi haqida ogohlantirish bayonnomasini imzolashga majbur bo'lgan.

⁵¹ Navoiy, Nukus va Jizzax harbiy garnizonlarida "Konstitutsiya meniki, sizniki, bizniki!" shiori ostida, Oliy Majlis vakillari, harbiy prokuror va boshqa mansabdor shaxslar ishtirokida, referendumda ishtirok etish va u haqda xabardor qilish bo'yicha rasmiy aksiya doirasida loyihani qo'llab-quvvatlash targ'ibot tadbirlari o'tkazildi; Samarqand shahridagi Davlat O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutida targ'ibot tadbiri o'tkazildi; Andijon shahrida Viloyat hokimi huzuridagi sport maktabi o'yin maydonida Madaniyat vaziri ishtirokida keng ko'lamli targ'ibot festivali bo'lib o'tdi; Nukusda Yoshlar ishlari davlat agentligi tomonidan tadbir tashkil etilib, unda kiyim-kechak, kepka, bayroqlar tarqatildi.

⁵² DIIHB RKCHMning ta'kidlashicha, Andijon, Nukus, Yangiqo'rg'on, Qarshi, Mingbuloq, Samarqand va Buxoro shaharlarida hukmron partiya O'zLiDeP rasmiy logotip va bannerlar, bayroqlar va shiorlar bilan turli tadbirlar o'tkazgan, bu esa ularning referendumni davlat nomidan targ'ib qilishini anglatadi; O'zMTDP xuddi shunday tadbirlarni Kitob, Buxoro va Nukusda o'tkazgan; O'zXDP esa, Toshkent, Qarshi va Andijon shaharlarida shu kabi tadbirlar o'tkazgan; O'zbekiston "Adolat" demokratik partiyasi esa, Toshkentda va [Samarqanddagi Davlat chet tillar institutida](#) shunday tadbirlar o'tkazgan; Nukus, Qarshi va Navoiyda esa, O'zbekiston Ekologik partiyasi o'tkazgan shunday tadbirlarni misol qilish mumkin.

⁵³ 27-mart kuni Toshkent shahar hokimi Konstitutsiya loyihasini targ'ib qilish bo'yicha targ'ibot guruhlarini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qildi. Bu guruhlariga mahalla raislari, o'qituvchilar, shifokorlar, yoshlar yetakchilaridan iborat 1000 dan ortiq kishilar jalb etilgan bo'lib, 11 mingdan ortiq mahalla a'zolari ularga yordam berishdi. Ommaviy axborot vositalarida tarqalgan xabardan so'ng, 31-mart kuni bu qaror bekor qilindi. Andijonda O'zLiDeP tomonidan bir o'rta maktabda referendum kampaniyasi doirasida tadbir bo'lib o'tdi, unda qatnashgan o'qituvchilarning aytishicha, bu tadbirda qatnashmaslik maktab direktoriga bo'ysunmaslik va hurmatsizlik sifatida baholanishini aytdi. Ommaviy axborot vositalarida bolalarni bog'chada tashviqot shiorlarini aytishga majburlangani haqidagi xabarlardan so'ng Maktabgacha ta'lim va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi Maktabgacha ta'lim agentligi bayonot berib, boshqa shu kabi holatlarning oldini olish bo'yicha tavsiyalar berildi. DIIHB RKCHM Navoiy viloyatida Ipakchilik va jun sanoatini rivojlantirish qo'mitasi tomonidan mahalliy stadionda keng ko'lamli tadbir tashkil etilgani va unda qatnashish uchun o'quvchilarga maktabdan ruxsat berilganini e'tirof etdi; Namangan shahrida O'zLiDeP targ'ibot tadbiriga qatnashish uchun maktab formasidagi bolalar guruhlari olib kelindi.

va muvozanatli bo'lmaganligi sababli, bu ovoz beruvchilarning ongli tanlov qilish imkoniyatini cheklab qo'ydi, bu esa, xalqaro ilg'or amaliyotga ziddir⁵⁴.

Barcha partiyalar va ko'plab davlat mansabdor shaxslari jamoatchilikka murojaat qilish uchun ijtimoiy tarmoqlardan foydalandilar. Anonim platformalar va bir qator taniqli faollar inson huquqlari va xotin-qizlar muammolari, sud islohotlari, mehnat sharoitlari va sog'liqni saqlash kabi turli masalalar bo'yicha turli xil ma'lumotlarni taqdim etdilar. Bunda, asosan, *Telegram*, *Facebook* va *YouTube* kanallaridan foydalanildi.

Ommaviy axborot vositalarida faollar guruhi mansabdor shaxslar tomonidan voyaga etmagan yetim bolalarga nisbatan jinsiy zo'rvonlik sodir etilgani va keyinchalik ularga nisbatan yengil jazo qo'llanilganligi haqidagi hisoboti keng muhokamaga sabab bo'ldi⁵⁵. Bu voqea butun targ'ibot va tashviqot davomida jamoatchilik noroziligi va bahs-munozaralarini keltirib chiqarishi barobarida, xotin-qizlarning odil sudlovga erishishi bilan bog'liq davomiy muammolarni yana bir bor e'tirof etdi, qolaversa, bu xotin-qizlarning davlat ishlarida ishtirok etishiga to'sqinlik qiluvchi omil hamdir⁵⁶. 6-aprel kuni Senat qonunchilikda jinsiy zo'rvonlikdan jabr ko'rganlarni huquqiy himoya qilish doirasini kengaytiruvchi o'zgartirishlarni tasdiqladi⁵⁷.

Nogironlarning huquqlariga aloqador masalalar referendum tashviqot va targ'ibotlarida unchalik yoritilmadi. DIIHB kuzatuvchilari kuzatgan 90% tashviqot va targ'ibot tadbirlarida nogironlar uchun sharoitlar yaratilgan edi. Referendum bo'yicha tashkil qilingan ba'zi o'quv videoroliklarda imo-ishora tilidan foydalanildi. Referendum tashviqot va targ'ibot davrida DIIHB RKCHM nafrat nutq holatlarini kuzatmagan.

Tashviqot va Targ'ibotlarni Moliyalashtirish

Referendum To'g'risidagi Qonunchilikga ko'ra, referendum o'tkazish bilan bog'liq barcha xarajatlar davlat byudjeti hisobidan moliyalashtiriladi⁵⁸. Respublikadagi jamoat birlashmalari va fuqarolar o'z mablag'larini ixtiyoriy ravishda referendumga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish jarayonlari uchun MSKga xayriya sifatida berishlari mumkin, biroq MSK ma'lumotlariga ko'ra, mazkur referendum uchun bunday mablag'lar kelib tushmagan. Referendum oldi targ'ibot ishlarini moliyalashtirish masalasida xususiy sektorning ham, davlat tomonidan moliyalashtirish tartibi ham, shuningdek, badallar yoki

⁵⁴ [Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi](#)da shunday deyilgan: "Ma'muriy organlar o'zlarining betaraflik majburiyatiga rioya qilishlari zarur, bu esa ovoz beruvchilarning o'z fikrini erkin bildira olishini ta'minlash vositalaridan biri hisoblanadi (...) Hokimiyat xolis axborot taqdim etishi shart... [va] ortiqcha, biryoqlama tashviqot natijasida ovoz berish natijasiga ta'sir o'tkazmasligi lozim".

⁵⁵ Nemolchi.uz – bu gender zo'rvonligidan jabr ko'rgan shaxslarning anonim hikoyalarni to'plab, nashr etuvchi onlayn platformadir.

⁵⁶ O'zbekistonning Oltinchi davriy hisoboti bo'yicha o'zining [yakuniy xulosalarida](#) Birlashgan Millatlar Tashkiloti Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish bo'yicha qo'mitasi shunday ta'kidlaydi: "Xotin-qizlarning odil sudlovdan foydalanish imkoniyati yo'lidagi doimiy to'siqlar, shu jumladan, ularning huquqlari va ulardan foydalanish uchun mavjud bo'lgan himoya vositalari to'g'risidagi bilimlarining cheklanganligi, sud va huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining "Xotin-qizlarni kamsitishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida"gi Konvensiyani qo'llash imkoniyatlarining cheklanganligi, shuningdek, sudlarning gender tarafdashligi, doimiy gender stereotiplari va xotin-qizlarga nisbatan gender asosidagi zo'rvonlik holatlarida mahallalar oldida yarashuv tartib-qoidalaridan foydalanish hamon saqlanib qolmoqda".

⁵⁷ O'zgartirishlar xotin-qizlarga tazyiq o'tkazish va zo'rvonlik qilish uchun javobgarlikni nazarda tutadi, jinsiy zo'rvonlik qilgan jinoyatchilarni muddatidan oldin shartli ravishda ozod qilishga yo'l qo'ymaydi va jinsiy zo'rvonlikdan jabr ko'rgan shaxslarning yoshini bilmaslik qilingan jinoyatni yengillashtiruvchi shart sifatida hisoblanishiga yo'l qo'ymaydi.

⁵⁸ Referendum to'g'risidagi qonunning 18 va 42-moddalariga muvofiq, MSKning 1211-sonli qarori bilan Referendum jarayonining smeta qiymati 14,5 million yevro miqdorida tasdiqlangan.

xarajatlarning yuqori chegarasi ham qonunchilikda keltirilmagan⁵⁹. Konstitutsiyaga taklif etilayotgan o'zgartirishlarni qo'llab-quvvatlash yoki ularga qarshi chiqish uchun aniq belgilangan qoidalarining mavjud emasligi, referendum targ'ibot-tashviqot ishlari xarajatlari bo'yicha tegishli hisobot berish va nazorat qilish tartib-qoidalarining yo'qligi ovoz berish jarayonining shaffofligiga putur yetkazdi.

DIIHB RKCHM suhbatdoshlarining ta'kidlashicha, bunday targ'ibot ishlari asosan viloyat darajasida siyosiy partiyalarning o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladi. Xalqaro yaxshi amaliyotlariga zid ravishda, qonunchilik na davlat organlarining betarafligini e'tirof etmagan na mansabdor shaxslarning referendum targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borishini tartibga solmagan, yoki referendum targ'ibot-tashviqot ishlarida davlat mablag'laridan foydalanishni bevosita taqiqlamagan⁶⁰. Bu boradagi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning yo'qligi esa, davlat resurslaridan noto'g'ri foydalanishga yo'l ochishi bilan birga, ovoz beruvchilarni referendum haqida xabardor qilish va referendum takliflarini tashviqoti o'rtasidagi chegarani xiralashtirdi.⁶¹

Ommaviy axborot vositalari

Konstitutsiya, Jinoyat kodeksi va boshqa qonun hujjatlarida nazarda tutilgan asossiz mumkin bo'lgan cheklovlar tufayli so'z erkinligi va axborot olish huquqiga zarar yetishda davom etmoqda⁶². Xalqaro tashkilotlar avval ham Jinoyat kodeksida terrorizm, diniy ekstremizm, separatizm, ekstremistik materiallarni saqlash va tarqatish, konstitutsiyaviy tuzumga putur yetkazish huquqiy aniqlikni ta'minlamasligi hamda insonlarning diniy e'tiqod erkinligi, so'z erkinligi, ommaviy yig'ilish erkinligi, uyushmalar tashkil qilish erkinliklarini haddan ziyod cheklash maqsadida qo'llanilayotganini ta'kidlagan edi⁶³. Bundan tashqari, prezidentga tuhmat qilish va uni omma oldida haqoratlashga jinoiy javobgarlik bor va besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi⁶⁴. DIIHB RKCHM suhbatdoshlardan bir

⁵⁹ Qarang: [Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksining](#) 35-moddasi: "Ta'kidlash joizki, imkoniyatlar tengligi tamoyili davlat mablag'lariga taalluqli bo'lib, bunday mablag'lar taqsimlanishida taklif tarafdorlari va qarshi tomonlar o'rtasida tenglik ta'minlanishi zarur (I.2.2.d-band)".

⁶⁰ Qonunchilikka ko'ra, axborot maqsadlaridan tashqari, tarhg'ibot-tashviqot ishlari uchun tovarlar, xizmatlar yoki moliyaviy to'lovlarni bepul yoki imtiyozli ravishda taqdim etilishi taqiqlanadi. DIIHB RKCHM siyosiy partiyalarning aksariyat tadbirlari jamoat/davlat binolarida o'tkazilganligini kuzatdi.

⁶¹ Referendumlarni o'tkazish bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi I.3.1.b-bo'limida keltirilishicha: "Hokimiyat tomonidan davlat mablag'laridan saylovoldi targ'ibot ishlari maqsadlarida foydalanish taqiqlanishi zarur". DIIHB RKCHM kuzatuvchilari Andijon viloyati, Buxoro viloyati Navoiy viloyati va Nukus shahrida (Qoraqalpog'iston viloyati) referendumdan oldingi targ'ibot-tashviqot tadbirlari davomida o'z mansabi va davlat resurslarining suiiste'mol qilinish holatlari kuzatilgan. Qarang: [DIIHB va Venetsiya komissiyasining Siyosiy partiyalarni tartibga solish bo'yicha 2020-yilgi yo'riqnomalari](#) 250-bandi: "Davlat resurslarini suiiste'mol qilish xalqaro me'yorlar, xususan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi Konventsiyasi 9-moddasi bilan ham, har qanday makonda va zamonda qoralanadi". DIIHB RKCHM quyi darajadagi referendum ma'muriyati a'zolarining Konstitutsiya loyihasini ochiq-oydin qo'llab-quvvatlaganligi holatlarini kuzatdi.

⁶² Respublika Konstitutsiyasida "mavjud konstitutsiyaviy tuzum va qonunda belgilangan ayrim hollarda", shuningdek, "biron-bir davlat yoki boshqa sirga aloqador bo'lgan" holatlarga asoslanib, muayyan cheklovlarga ruxsat beriladi. Shu sababli, bu Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning (FSHXP) 19.3-moddasida keltirilgan cheklovlar sirasiga kiritilmaydi.

⁶³ Qarang: Jinoyat kodeksining 155, 159, 161 va 244-moddalari. Qarang: [BMTning Terrorizmga qarshi kurashda inson huquqlarini rag'batlantirish va himoya qilish masalalari bo'yicha maxsus ma'ruzachisining 2022-yilgi O'zbekistonga tashrifidagi hisoboti](#).

⁶⁴ [FSHXPga berilgan 34-umumiy izohlarning](#) 47-bandida "Ishtirokchi-davlatlar tuhmatni jinoiy javobgarlikka tortmaslik masalasini ko'rib chiqishlari va jinoyat qonunchiligining qo'llanilishida, faqat eng og'ir holatlarni istisno qilgan holda, buning uchun qamoq jazosi hech qachon tegishli jazo emasligi hisobga olinishi kerak"ligi ta'kidlanadi. Jinoyat kodeksiga 2020-yilda kiritilgan o'zgartirishlar asosida tuhmat va haqorat uchun jazo sifatida qamoq jazosi olib tashlangan bo'lsa-da, ular baribir jarima, axloq tuzatish ishlari yoki ozodlikni cheklash bilan jazolanuvchi jinoiy huquqbuzarlik bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, 2021-yilda prezidentga tuhmat qilish va uni haqoratlash internet OAV va ijtimoiy tarmoqlar uchun ham amal qiladigan bo'ldi. [OAV ma'lumotlariga ko'ra](#), 2022-yil fevralda tuman sudi blogger Sobirjon Bananiyozovni *Facebook* ijtimoiy tarmog'idagi bir guruhda prezident Mirziyoyev va uning qizi, shuningdek, sobiq prezident Islom Karimovni haqorat qilgani uchun uch yil muddatga ozodlikdan mahrum qilgan.

nechasi referendum arafasida nohaq ayblovlar qo'yish holatlar qo'llanilishi biroz kuchayganligi haqida xabar berishdi⁶⁵. DIHIB RKCHMning ba'zi suhbatdoshlarining ta'kidlashicha, yangi Konstitutsiya loyihasida inson huquqlari himoyasini kuchaytirish haqida bong urilayotganiga qaramay, uning qoidalari so'z erkinligi huquqini yetarli darajada kafolatlamaydi⁶⁶.

Bosma va onlayn ommaviy axborot vositalari, shuningdek, teleradiokompaniyalar Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida (AOKA) ro'yxatdan o'tishlari shart⁶⁷. Mamlakat poytaxti va viloyatlarda ko'pgina tijorat ommaviy axborot vositalari davlat ommaviy axborot vositalari bilan raqobatlashadi⁶⁸. Faqat juda oz sonli OAV o'z xarajatlarini qoplay oladigan darajada faoliyat ko'rsatadi. "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi qonunga ko'ra, ommaviy axborot vositalari ustav fondidagi xorijiy hamkorlar ulushi 30 foizdan yuqori bo'lishi taqiqlanadi va mahalliy ommaviy axborot vositalariga xorijdan mablag' olish taqiqlanadi⁶⁹. Tijorat ommaviy axborot vositalariga egalari to'g'risidagi ma'lumotlar ochiq emas. DIHIB RKCHM ba'zi suhbatdoshlari ba'zi ommaviy axborot vositalariga tanqidiy xabarlardan so'ng, uning egaligini ehtimol majburiy o'zgartirishlar haqida xabar berishdi. 2023-yilning 5-aprelida *Sof.uz* internet nashri "Anorbank"ga tuhmat qilganligi bo'yicha da'vo arizasiga ko'ra yetkazilgan zarar uchun bu internet nashridan 3,7 milliard so'm tovon puli undirilishi bo'yicha sud qarori chiqarildi, bu esa, mazkur internet nashri o'z faoliyatini davom ettirarolmaslik ehtimoli katta bo'lishi mumkin⁷⁰. Mamlakatda birorta ham xalqaro ommaviy axborot vositalari nodavlat tashkiloti ro'yxatga olinmagan⁷¹.

2016-yildan keyin internet tarmog'ining mamlakatda qo'llanilishiga biroz erkinlik berilishi mahalliy hokimiyat va ijtimoiy masalalar bo'yicha muayyan tanqidiy masalalarning ko'tarilishiga imkon berdi, shunday bo'lsa-da, yuqori mansabdor shaxslarni bevosita tanqid qilish deyarli yo'l

⁶⁵ 2023-yil 17-mart kuni Qoraqalpog'istonda 2022-yil iyulida bo'lib o'tgan namoyishlar ortidan jurnalist Yesimkan Qanaatov "tartibsizliklar uyushtirish" va "diniy ekstremizm, separatizm va fundamentalizm g'oyalari o'z ichiga olgan axborot va materiallarni tarqatish" aybi bilan 5 yil muddatga ozodlikdan mahrum etildi. Shu kuni jurnalist Abdimalik Xo'janazarov ham xuddi shunday moddalar bilan 5 yil muddatga ozodlikdan mahrum etildi. "Committee to Protect Journalists" ["Jurnalistlarini himoya qilish"] xalqaro nodavlat tashkiloti 2023-yil 16-mart kuni [O'zbekiston hukumatini qoraqalpog'istonlik jurnalistlarni o'z faoliyati uchun qamalmaslikka chaqirdi](#) (web-saytga kirish cheklangan). Avvalgi sud jarayonlarida, 2023-yil 31-yanvarda yana besh nafar qoraqalpog'istonlik jurnalist va bloger namoyishlarda ishtirok etganlikda ayblanib, 16 yilgacha qamoq jazosiga hukm qilingan edi.

⁶⁶ Konstitutsiya loyihasida cheklovlarning qonuniy asoslari sifatida "davlat sirlari yoki qonun bilan muhofaza qilinadigan boshqa sirlarning oshkor etilishiga yo'l qo'yimaslik", shuningdek, "konstitutsiyaviy tuzumni himoya qilish" kabilar ko'rsatilgan. Bundan tashqari, unda ommaviy axborot vositalari erkinligi kafolatlangan bo'lsa-da, "ommaviy axborot vositalari" axborotning "ishonchliligi" uchun ham javobgarlikka tortilishi mumkin.

⁶⁷ [2011-yilda FSHXPGA berilgan 34-umumiy izohlar](#)ning 39-bandiga qarang. BMTning Fikr va so'z erkinligi bo'yicha maxsus ma'ruzachisi, YXHTning OAV erkinligi bo'yicha vakili va Amerika davlatlari tashkilotining (OAS) so'z erkinligi bo'yicha maxsus ma'ruzachisining [2003-yildagi qo'shma deklaratsiyalari](#) va [2005-yilgi qo'shma deklaratsiyasida](#) ta'kidlanishicha, "bosma va internet ommaviy axborot vositalari uchun maxsus ro'yxatga olish talablari shart emasligi va bunga yo'l qo'yimaslik kerak".

⁶⁸ Milliy teleradiokompaniyasi (MTRK) 12 ta milliy telekanal va 13 ta hududiy teleradiokompaniyani boshqaradi.

⁶⁹ Qarang: [O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 200-yil 8-noyabrdagi 232-sonli qarori](#).

⁷⁰ BMTning Fikr va so'z erkinligi bo'yicha maxsus ma'ruzachisi, YXHTning OAV erkinligi bo'yicha vakili va Amerika davlatlari tashkilotining (OAS) so'z erkinligi bo'yicha maxsus ma'ruzachisining OAV erkinligi bo'yicha joriy muammolar bo'yicha [2000-yildagi qo'shma deklaratsiyasida](#) tuhmat uchun fuqarolarga belgilanadigan jarimalar miqdori so'z erkinligiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan darajada yuqori bo'lmasligi va da'vogarga tovon to'lash yoki javobgarni jazolash uchun emas, balki putur yetkazilgan obro'ni tiklash uchun mo'ljallangan bo'lishi kerakligi ko'rsatilgan; xususan, pul ko'rinishidagi jarimalar yetkazilgan haqiqiy zararga qat'iy mutanosib bo'lishi va qonun ma'naviy himoya vositalaridan foydalanishni birinchi o'ringa qo'yishi zarur. 1 yevro 12 591 so'mga teng.

⁷¹ DIHIB RKCHM suhbat qilgan fuqarolarning ma'lum qilishicha, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil iyundagi qaroriga ko'ra, mahalliy nodavlat notijorat tashkilotlari xorijiy grantlar olish uchun davlat muassasasi bilan "hamkorlik" qilishlari shart qilib qo'yilganligi uchun, Xalqaro "Internews" OAV nodavlat tashkiloti mahalliy hamkorlar orqali endi yirik loyihalarni amalga oshira olmaydigan bo'ldi.

qo'yilmaydi⁷². DIIHB RKCHM ma'lumotlariga ko'ra, jurnalistlar va blogerlar pora olish, tahdidlar, hibsga olish holatlariga duch kelishmoqda yoki kontentni olib tashlashga majbur bo'lmoqda. O'zini-o'zi senzura qilish keng tarqalgan amaliyotdir. Bir qator veb-saytlar, jumladan, "Ozod Yevropa" radiosining o'zbek tilidagi xizmatidan ("Ozodlik" radiosi) foydalanish imkoni yo'q. 2021-yilda "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi qonunga kiritilgan o'zgartirishlardan so'ng *Twitter*, *TikTok* va *VKontakte* ijtimoiy tarmoqlari hamda *Skype* va *WeChat* messenjerlariga kirish cheklangan edi, biroq 2022-yil avgustida ulardan foydalanish imkoniyati tiklandi. Biroq *TikTok* tarmog'iga kirish hamon bloklanganligicha qolmoqda.

DIIHB RKCHMning ba'zi suhbatdoshlari referendum arafasida va referendumdan oldingi targ'ibot-tashviqot ishlari davrida Konstitutsiya loyihasiga taklif etilayotgan tuzatishlarni tanqidiy yoritishda tahririyatlar mustaqil fikr berish huquqiga aralashganlik holatlari haqida xabar berishdi. Referendum to'g'risidagi qonun faqat umumiy qoidalarni o'z ichiga oladi va fuqarolarga, jamoat birlashmalariga referendum o'tkazish bo'yicha o'z fikrlarini, shu jumladan ommaviy axborot vositalarida bildirish huquqini beradi. Shunga qaramay, bu qonun ommaviy axborot vositalari uchun referendum qoidalarini, jumladan, yangiliklarni xolis yoritish yoki referendumdan oldingi tashviqot ishlari uchun teng sharoitlarni kafolatlash talablarini belgilamaydi. Mazkur qonun referendumning "Ha" va "Yo'q" javob variantlarini teng yoki adolatli yoritishni nazarda tutmaydi.

DIIHB RKCHMning ommaviy axborot vositalari bo'yicha qilgan monitoringi natijalariga ko'ra, referendumni davlat va tijorat telekanallari orqali yoritishda turli muhokama dasturlari, shuningdek, Konstitutsiya loyihasiga kiritilgan ayrim o'zgartirishlarni targ'ib qiluvchi, asosan aholining muayyan bir qatamlari, jumladan, yoshlar va o'qituvchilarga qaratilgan reklama roliklari efirga berildi⁷³. Qonunga zid bo'lmas-da, telekanallardagi reklamalarda ularni efirga berishga kim ruxsat bergani yoki u roliklar efirga berilishi uchun kim pul to'lagani oshkor etilmagan⁷⁴. Yangiliklarda referendum butun mamlakat bo'ylab faqat ijobiy ohangda targ'ib qilindi. Bundan tashqari, referendum yoki konstitutsiyaga kiritilgan bahsli o'zgartirishlar haqida tanqidiy ko'rsatuvlar efirga berilmagan⁷⁵. Internet nashrlari referendum haqida nisbatan kamroq ma'lumot berib, bu haqda kamroq reklama roliklari e'lon qildilar, biroq ular Konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgartirishlar bo'yicha tanqidiy fikrlar yoki maqolalar e'lon qilmadi. Umuman olganda, ommaviy axborot vositalari ovoz beruvchilarga xolis, mulohazali va tanqidiy axborot bermagan. 6-aprel kuni zo'ravonlikdan jabr ko'rgan shaxslarni himoya qilishni kuchaytirishga qaratilgan qonunchilikning qabul qilinishi paytida ommaviy axborot vositalarida xotin-qizlar muammosi keng yoritildi. Biroq Konstitutsiyaning yangi loyihasini targ'ib qilish jarayonida gender masalalariga bevosita e'tibor qaratilmadi.

Referendumda Nizolarni Hal Qilish

Qonunchilikka kiritilgan oxirgi o'zgartirishlar referendum nizolarini hal qilish mexanizmiga jiddiy o'zgartirishlar kiritdi. DIIHBning oldingi tavsiyalariga muvofiq, 2021-yilda Saylov kodeksiga kiritilgan

⁷² Referendum kampaniyasi davrida, *boshqa muammolar qatori*, xotin-qizlar va voyaga yetmaganlarga nisbatan jinsiy zo'ravonlik masalasi ijtimoiy tarmoqlarda keng muhokama qilinib, so'ngra internet ommaviy axborot vositalarida ham keng yoritildi. 2022-yil dekabrda Shohida Salomova ijtimoiy tarmoqlarda boshqa blogerga tuhmat qilganligi va uni haqoratlaganligi uchun Jinoyat kodeksining 139 va 140-moddalarini buzganlikda ayblangan edi. Tergov jarayonida sud-psixiatriya ekspertizasi asosida, Shohida Salomova tibbiy muassasaga joylashtirildi. OAV xabarlariga ko'ra ("Ozodlik radiosi"ga kirish cheklangan), shundan so'ng u *Telegram* tarmog'ida prezident va uning oila a'zolarini qarindosh-urug'chilik va korrupsiyada ayblaganidan keyin u hibsga olinganligi aytib o'tiladi.

⁷³ 2023-yil 5-apreldan boshlab DIIHB RKCHM praym-taymda beshta telekanal: "O'zbekiston" (davlat telekanali), "O'zbekiston 24" (davlat telekanali), *MY5*, *Sevimli*, *UzReport* va beshta internet OAV (*Daryo.uz*, *Gazeta.uz*, *Kun.uz*, *Podrobno.uz* va *Qalampir.uz*) faoliyatini kuzatib bordi.

⁷⁴ Monitoring qilingan telekanallarda referendumga oid jami 42 soat reklama roliklari efirga uzatildi.

⁷⁵ Efirga uzatilgan turli ko'rsatuvlar, jumladan, yangiliklar, muhokama dasturlari va reklama roliklarining 87% qismi ijobiy mazmunda, 13% qismi esa, betaraf mazmunda bo'ldi.

o'zgartishlar va 2022-yilda Referendum to'g'risidagi qonunning tegishli qoidalarini muvofiqlashtirish referendum komissiyalarining qarorlari yoki harakatlariga e'tiroz bildirish uchun sudlarning mutlaq yurisdiksiyasini joriy etish orqali referendum bilan bog'liq nizolarni ko'rib chiqish muddatlarini qisqartirish orqali ularni hal qilishning boshqa yo'llariga chek qo'ydi.

Qonunchilikda referendum bilan bog'liq nizolarni hal etishning ma'muriy va sud yorqali hal qilish yo'llari ko'zda tutilgan. Referendum o'tkazish jarayonida yoki unda qonunchilik talablari buzilganligi to'g'risidagi shikoyatlar tegishli referendum komissiyalariga, referendum komissiyasining qarorlari yoki harakatlari ustidan shikoyatlar esa, sudlarga besh kun muddat ichida berilishi mumkin. Ilg'or amaliyotga muvofiq, qonunchilikda shikoyat va murojaatlarni ko'rib chiqishga qisqa muddatlari belgilangan⁷⁶.

Referendum to'g'risidagi qonun MSKning referendum natijalarini to'liq yoki qisman bekor qilish qarori ustidan shikoyat qilish huquqi bor, ammo MSKning referendum natijalarini tasdiqlovchi qaroriga shikoyat bildirish haqida hech narsa deyilmaydi⁷⁷. Bu qonunda ROK yoki RUKning natijalar bo'yicha bayonnomasi ustidan shikoyat qilish mexanizmi ham aniq ko'rsatib o'tilmagan. Referendum bilan bog'liq huquqbuzarliklar, masalan, ovoz berish yoki referendumdan oldingiz tashviqot ishlariga to'sqinlik qilish, maxfiy ovoz berish tartibini buzish yoki hujjatlarni qalbakilashtirish kabi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy va jinoiy javobgarlik "Referendum to'g'risida"gi qonunga kiritilgan hamda "Ma'muriy javobgarlik to'g'risida"gi qonun va Jinoyat kodeksida batafsil bayon etilgan.

DIIHB RKCHM referendum jarayonining hech qaysi bosqichida quyi bo'g'in referendum ma'muriyati, MSK yoki sudlarga biror shikoyat tushganini aniqlamagan. DIIHB RKCHM ishtirok etgan ochiq majlislarda hech qanday shikoyat ko'rib chiqilmadi. Fuqarolar tomonidan MSKning ishong nomeri qung'iroqlaridan kelib tushgan so'rovlar to'g'risidagi ma'lumotlar ommaviy e'lon qilinmaydi va MSKning bunday so'rovlarni ko'rib chiqish jarayoni shaffof emas⁷⁸. Markaziy saylov komissiyasining DIIHB RKCHMga xabar berishicha, MSK referendum kunigacha 203 ta murojaat kelib tushgani va ularning aksariyatiga javob berilgan, MSK vakolatiga kirmaydigan 65 so'rovlar esa, vakolatli davlat organlariga yuborilgan⁷⁹. Ushbu murojaatlarning mazmuni haqidagi ma'lumotlar ham, MSK tomonidan berilgan javoblar ham e'lon qilinmagan, bu esa, jarayondagi shaffoflikning pasayishiga sabab bo'lgan.

Oliy sud ma'lumotlariga ko'ra, referendum o'tkazuvchi komissiyalarning qarorlari yoki harakatlari ustidan hech qaysi sudlarga shikoyatlar kelib tushmagan. Sud tizimidagi ijobiy tomonlardan biri, mamlakatda elektron sudlov tizimi joriy etilgan bo'lib, u orqali sudyalarga sud ishlarini elektron tarzda taqdim etish va avtomatik tarzda taqsimlash amalga oshiriladi. Ichki Ishlar Vazirligi va Bosh Prokuratura referendumdan targ'ibot-tashviqot ishlari davomida referendumga taalluqli qonunbuzarlik holatlari haqida xabar bermagan. Bu esa, referendumda raqobat targ'ibot-tashviqotlarning yo'qligi, huquqiy aniqlikning pastligi, qonunchilikdagi tartib-qoidalarini o'zboshimchalik bilan talqin qilish va qo'llash natijasida ommani sud tizimiga nisbatan cheklanga ishonchi bilan bog'liq bo'lishi mumkin⁸⁰.

⁷⁶ Sudlar va referendum komissiyalari shikoyatlarni uch kun muddat ichida, agar bunday shikoyatlar ovoz berish kuniga olti yoki undan kamroq kun qolganida berilgan bo'lsa, darhol ko'rib chiqishlari shart.

⁷⁷ Oliy sud bergan ma'lumotlariga ko'ra, bu holat ustidan MSKning barcha qarorlariga e'tiroz bildirish haqidagi umumiy qoidaga muvofiq Oliy sudga shikoyat qilinishi mumkin.

⁷⁸ MSKning axborot markazidan (kol-markazidan) ma'lum qilishlaricha, Konstitutsiya loyihasi bandlariga oid, ROK va RUK funksiyalari bo'yicha so'rovlar hamda referendum to'g'risidagi qonun-qoidalariga tushuntirishlar bo'yicha jami 1219 ta murojaat kelib tushgan. Shulardan uchta murojaat shikoyat sifatida tasniflab, tegishli ROKga yuborildi va ular hal qilindi.

⁷⁹ Murojaatlar referendum jarayoni tartib-qoidalari, RUK bilan bog'liq turli masalalar bo'yicha tushuntirishlar yoki texnik masalalar bo'yicha ko'rsatmalarga oid bo'lgan.

⁸⁰ Suhbatdoshlar Jinoyat kodeksining bir nechta mujmal ishlab chiqilgan moddalari o'zboshimchalik bilan qo'llanilganligini ta'kidlab, sudda taqdim etilgan ekspert ko'rsatmalarining mustaqilligi va xolisligiga shubha bilan qaradilar. Qonunosti hujjatlarining ko'pligi va ularning tez-tez almashib turishi jamoatchilikning huquqiy axborotdan foydalanishiga salbiy ta'sir qilishi barobarida huquqiy aniqlikni ham ta'minlay olmaydi.

Etnik Ozchilik Vakillarining Ishtiroki

O'zbekiston ko'pmillatli mamlakat bo'lib, aholining asosiy qismi o'zbeklar, etnik ozchilik vakillari esa, jami aholining 16,3 foizini tashkil qiladi. Etnik ozchiliklarning katta vakillari tojiklar, qozoqlar, ruslar, qoraqalpoqlar, tatarlar va turkmanlar hisoblanadi⁸¹. Konstitutsiyaga kiritilgan o'zgartirishlarda etnik ozchilik vakillariga alohida taalluqli o'zgarishlar yo'q. Referendum tashviqot-targ'ibot ishlarida ham etnik mavzularga katta e'tibor qaratilmadi.

DIIHB RKCHM kuzatib borgan referendum haqidagi ma'lumotlar va tashviqot tadbirlarining aksariyati faqat o'zbek tilida bo'lgan. Siyosiy partiyalar Konstitutsiya loyihasi boshqa etnik ozchilik tillarida ham chop etilgani va tarqatilgani haqida xabar berdi. Referendumga oid ayrim materiallar rus va qoraqalpoq tillarida ham chop etilgani qayd etildi.

Referendum to'g'risidagi qonunga ko'ra, referendumda ovoz berish byulletenlari davlat tilida, shuningdek, ROK qaroriga ko'ra tegishli okrug aholisining ko'pchiligi gapiradigan tillarda chop etiladi. MSK ma'lumotlariga ko'ra, saylov byulletenlarining 95,1 foizi o'zbek tilida, ayrim ovoz berish okruglarida esa qoraqalpoq (2,4%) va rus (2,5%) tillarida chop etilgan. ROK boshqa tillarda saylov byulletenlari so'ramagan.

Fuqarolar va Xalqaro Kuzatuvchilar

"Referendum to'g'risida"gi qonunda xalqaro kuzatuvchilar, mahalla qo'mitalari tomonidan tavsiya etilgan kuzatuvchilar, partiyalarning vakillari va agar referendum o'tkazish fuqarolarning tashabbusi bilan bo'lsa, tashabbuskor guruhlar referendumda ishtirok etishlari mumkinligi nazarda tutilgan⁸². MSK 383 nafar xalqaro kuzatuvchini, shu jumladan, 14 ta xalqaro tashkilotdan 184 nafar va turli mamlakatlardan 199 nafar kuzatuvchini ro'yxatga olgan.

YXHT majburiyatlari va xalqaro standartlardan farqli o'laroq, fuqarolarning kuzatuvchi tashkilotlari kuzatuvchilar uchun o'z nomzodini bevosita ko'rsatishga haqli emas⁸³. Bunday imkoniyatning yo'qligi esa, referendum jarayonining shaffofligi yuqoladi. ROK siyosiy partiyalardan 33 026 nafar kuzatuvchini akkreditatsiyadan o'tkazdi; MSK ma'lumotlariga ko'ra, mahallalardan 10 714 nafar kuzatuvchi akkreditatsiya qilingan. Referendumni barcha siyosiy partiyalar qo'llab-quvvatlagani, mahallalar esa, fuqarolarning referendumda ishtirok etishga faol da'vat etgani inobatga olinsa, referendumga qarshi chiqqan manfaatdor tomonlar hamda fuqarolar referendumni mustaqil kuzatish yoki mustaqil ichki kuzatuv natijalariga tayanish imkoniyatiga ega bo'lmadilar.

Referendum Kuni

DIIHB RKCHM referendum kunidagi jarayonlarni tizimli yoki keng qamrovli kuzatmagan bo'lsa-da, missiya a'zolari 19-26-aprelgacha bo'lgan muddatdagi oldindan ovoz berish davrida va referendum kuni barcha okruglarda bir qator saylov uchastkalariga tashrif buyurishdi.

---

⁸¹ Aholini rasmiy ro'yxatga olish oxirgi marta 1989-yilda o'tkazilgan va etnik ozchiliklar to'g'risidagi ma'lumotlar Davlat statistika qo'mitasi tomonidan 2017-yilda yangilangan. DIIHB RKCHMning ba'zi suhbatdoshlari mavjud ma'lumotlarning ishonchliligiga shubha bildirishgan. Aholini yangidan ro'yxatga olish 2023-yilda o'tkazilishi rejalashtirilgan.

⁸² Xalqaro kuzatuvchilar MSK tomonidan akkreditatsiya qilingan, qolganlari esa ROK tomonidan akkreditatsiya qilinadi.

⁸³ Nodavlat notijorat tashkilotlari va xususiy tashkilotlardan kuzatuvchilikka nomzodlar faqat mahalla fuqarolar yig'ini tavsiyasi orqali ko'rsatilishi mumkin.

DIIHB RKCHM kuzatuvchilari RUKning texnik tashkil etilishi va tayyorgarligini umumiy jihatini ijobiy baholadi, ammo muddatidan oldin ovoz berish paytida berilgan byulletenlarning xavfsizligi yuzasidan xavotirlar bildirildi⁸⁴. Xususan, ko'p hollarda saylov byulletenlari solingan konvertlar muhrlanmagan va ovoz beruvchilar chiqib ketganidan so'ng RUK a'zolarida qolgan. Ovozli konvertlar referendum kunigacha RUK raislari shkaflarida saqlangan, bu esa jarayonning ishonchliligi va ehtimoliy qoidabuzarliklarga qarshi tegishli kafolatlarni ta'minlamagan. Muddatidan oldin ovoz berish vaqtida tashrif buyurilgan aksariyat ovoz berish uchastkalarida ovoz beruvchilar faqat elektron ro'yxatida belgilab qo'yilgan va ular ovoz beruvchilarning qog'ozdagi ro'yxatiga imzo qo'yishmagan, bu esa bu esa, jarayonni tasdiqlashga imkon beruvchi muhim kafolatni yo'qqa chiqargan. MSKning ma'lum qilishicha, muddatidan oldin ovoz berish jarayonida 457 044 ovoz beruvchi ovoz bergan⁸⁵.

Referendum kuni tashrif buyurilgan ovoz berish uchastkalarining aksariyati belgilangan vaqtda yoki biroz kechroq ochilgan. Ijobiy jihati shundaki, referendum kuni va muddatidan oldin ovoz berish vaqtida tashrif buyurilgan ovoz berish uchastkalarining aksariyatida harakatlanish imkoniyati cheklangan ovoz beruvchilar uchun uchastkaga kirish uchun tegishli sharoitlar ta'minlangan edi. Ovoz berish uchastkalarida ovoz berish uchun zaruriy materiallar, jumladan, ko'rishda nuqsoni bo'lgan shaxslar uchun Brayl alifbosidagi saylov byulletenlari mavjud edi. Missiya tashrif buyurgan aksariyat ovoz berish uchastkalari o'zbek va rus tillaridagi ovoz berish byulletenlari bilan ta'minlangan edi.

Referendum kuni tinch o'tdi va ko'p hollarda DIIHB RKCHM kuzatuvchilari ovoz berish jarayonini bemalol ko'rishlari uchun sharoit yaratildi. Ko'p hollarda RUK a'zolari ovoz beruvchilarning shaxsini tegishli tarzda aniqlash tartibiga rioya qilmay, ovoz berish tartibidagi muhim kafolatlarga bee'tibor bo'lishdi. Xususan, DIIHB RKCHM tomonidan RUK a'zolari ovoz beruvchilarga byulletenlarini ularning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlarini tekshirmasdan yoki elektron tizimda tasdiqlamasdan berish holatlari ko'p kuzatilgan. Bundan tashqari, DIIHB RKCHMning guvohi bo'lishicha, RUK a'zolari ovoz beruvchilarni qo'shimcha ovoz beruvchilar ro'yxatiga kiritgan holatlari ko'p bo'lgan, bu esa risoladagidek ovoz berish amaliyotiga zid bo'lib, ovoz beruvchilar ro'yxatlarining to'g'riligi va jarayonning adolatli o'tishini ta'minlash bo'yicha ko'rilgan choralarni chippakka chiqaradi⁸⁶. Kuzatuvchilar MSK tartib nizomiga zid bo'lgan bu holatlarni izohlashni so'rashganda, RUK a'zolari ovoz beruvchilarning ko'pchiligi o'z uchastkasida yashamasligini tan oldi.

Tashrif buyurilgan ba'zi ovoz berish uchastkalarida e'lon qilingan ovoz berganlar soni, ovoz beruvchilar ro'yxatidagi imzolar sonidan sezilarli darajada yuqori bo'lganligi, ovoz berilgan byulletenlar uchun mo'ljallangan shaffof qutilardagi byulletenlar ham sezilarli darajada ko'p bo'lganligi

⁸⁴ Qonunchilik va Markaziy saylov komissiyasining ko'rsatmalarida referendum o'tkaziladigan kunning tartibi va referendum kuni ovoz berish uchastkasiga kela olmaydiganlar uchun maxsus ovoz berish tartibi, shu jumladan muddatidan oldin ovoz berish va ko'chma (sayyor) ovoz berishni tartibi amal qilishini nazarda tutadi. Ovoz berish jarayoni adolatli bo'lishi uchun maxsus ovoz berish tartiblari tegishli kafolatlar bilan ta'minlangan bo'lishi zarur.

⁸⁵ Shuningdek, xorijda yashovchi 159 276 nafar fuqaro muddatidan oldin ovoz berish imkoniyatidan foydalangan. Muddatidan oldin ovoz berish davrida DIIHB RKCHM kuzatuvchilari 128 ta saylov uchastkasiga tashrif buyurishdi, ularda ovoz beruvchilarning soni ancha kam bo'lgan; butun davr mobaynida o'nga yaqin ovoz beruvchi kuzatilgan xolos.

⁸⁶ DIIHB RKCHM kuzatuvchilari referendum kuni ochilishdan ko'p o'tmay ovoz beruvchilarning qo'shimcha ro'yxatlariga ovoz beruvchilar nomlari kiritilgani haqida xabar berishni boshladi. Masalan, bitta ovoz berish uchastkasida ertalab soat 8:00 dan 9:00 gacha 38 nafar ovoz beruvchi bunday ro'yxatga qo'shilgan. Boshqa ovoz berish uchastkalarida kun davomida qo'shimcha ro'yxatga 600 ga yaqin ovoz beruvchi kiritildi. [Venetsiya Komissiyasining Saylov masalalari bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksi I. 1.2.-bandida](#) "saylovchilar yakuniy ro'yxati e'lon qilingan kundan boshlab ko'chib ketgan yoki qonunda belgilangan saylov yoshiga yetgan shaxslarga ovoz berish huquqini taqdim qilish" uchun qo'shimcha ro'yxatdan qisman foydalanishga ruxsat beriladi va ovoz berish kuni saylov uchastkalarida saylovchilarni ro'yxatga olish tavsiya qilinmaydi.

kuzatildi⁸⁷. Ko'p hollarda DIIHB RKCHM kuzatuvchilari ovoz beruvchilar ro'yxatlarida bir xil imzolar qo'yilganligini ko'rishgan. Shuningdek, byulletenlar uchun mo'ljallangan qutilarga bir martada bir dasta byulleten tashlangan uchta aniq holat ham kuzatildi. Ovoz beruvchilar yashirin ovoz berish imkoniga ega bo'lsalar-da, ana shu maxfiylik sharti ba'zi hollarda buzilgan, xususan DIIHB RKCHM RUK a'zolarining ovoz beruvchilarga "Ha" variantiga ovoz berishlari kerakligini uqtirayotgan holatlatlarni kuzatgan⁸⁸.

Qonunda ko'chma (sayyor) ovoz berishga so'rovining qaysi holatlar ishlatilish sabablari aniq belgilanmagan, bu esa, bu tartibni suiiste'mol qilishga imkon yaratadi⁸⁹. DIIHB RKCHM ko'chma (sayyor) ovoz berishdan ochiqdan-ochiq noto'g'ri foydalanish, bu bilan esa, ovoz berish jarayonining adolatligiga putur yetgan holatlarini qayd etdi. Ba'zi RUK a'zolari DIIHB RKCHM kuzatuvchilariga ovoz berish uchastkalariga kelmaganlarning ovozlari yig'ish uchun ko'chma (sayyor) ovoz berish tartibidan foydalanilganini tan olib aytdilar.

Markaziy saylov komissiyasi referendum kuni ishinch raqami (kol-markaz) orqali fuqarolardan 240 ta murojlat kelib tushgani haqida xabar berdi⁹⁰. Ichki Ishlar Vazirligi referendum jarayoniga ta'sir qiluvchi boshqa qoidabuzarliklar haqida hech qanday xabar kelmaganini ma'lum qilgan bo'lsa, Bosh Prokuratura 7 ta holatni qayd etilganini bildirgan.

DIIHB RKCHM tomonidan kuzatilgan ovozlarni hisoblash jarayonlarining aksariyatida RUK a'zolari asosiy tartib-qoidalarga rioya qilmadilar. Xususan, ovoz beruvchilar imzolari sanab chiqilmadi va ular ovoz berish qutisidan olingan byulletenlar soni bilan solishtirilmadi, ayrim hollarda ovozlarni sanab chiqilishidan oldin ovoz berish natijalari bayonnomalari to'ldirib yuborilgan⁹¹. DIIHB RKCHM ovoz beruvchilar ro'yxatida ko'plab bir xil imzolar qo'yilganligi, shuningdek, ovoz berish qutilariga bir martada bir dasta byulleten tashlangan ko'plab holatlarini kuzatdi va bu ovoz berish jarayonining adolatlili bulmaganligini bildirdi⁹². MSK reglamenti RUK bayonnomalarini saylov uchastkalarining maxsus e'lon taxtalariga osib qo'yilishi kerakligini nazarda tutsa-da, kuzatilgan RUKlarning aksariyati bu talabga rioya qilmagan va bu jarayonning shaffofligiga putur yetkazgan.

Ovoz berishlarga yakun yasash jarayonlari asosan tartibli kechdi, ammo ularga shaffoflik yetishmadi. Aksariyat hollarda DIIHB RKCHM kuzatuvchilari yakuniy hujjatlarni imzolash jarayonlarini kuzatish uchun tegishli binolarga kirishga ruxsat etilgan, ammo ularga kiritilayotgan ma'lumotlarni ko'rishga

⁸⁷ Masalan, ovoz berish uchastkalaridan birida RUK a'zolari DIIHB RKCHMga ertalab soat 8:00 dan 12:00 ga qadar 500 kishi ovoz berganini ma'lum qilishdi, bu esa, har daqiqada o'rtacha ikki-uch nafar ovoz beruvchini tashkil etib, DIIHB RKCHM kuzatuvlaridan keskin farq qiladi. Missiya a'zolarining kuzatuvlariga ko'ra, ovoz berish uchastkasigaa taxminan 40 daqiqa davomida o'rtacha besh nafar ovoz beruvchi kelgan. Boshqa holatda, RUK kuzatuvchilarga soat 16:00 larda 2111 ovoz beruvchi kelgani haqida xabar qildi, kuzatuvchilar ikki soatlardan so'ng ayni uchastkada ovoz beruvchilar ro'yxatini tekshirganda, 1000 ga yaqin ovoz beruvchilar imzolari kamligi aniqlangan.

⁸⁸ RUK a'zolari oldida ovoz berishning bir nechta holatlari hamda bir qator guruh va oilaviy ovoz berish holatlari kuzatildi.

⁸⁹ [Venetsiya Komissiyasining Saylov masalalari bo'yicha adolatli amaliyotlar kodeksining izohli hisobotida keltirilishicha](#) "jiddiy firibgarlik xavfi tufayli ko'chma (sayyor) saylov qutilaridan foydalanish ma'qullanmaydi. Shunga qaramay, ulardan foydalanishga to'g'ri kelingan hollarda, firibgarlikning oldini olish uchun, ulardan foydalanish paytida qat'iy shartlar qo'yilishi, jumladan, turli siyosiy partiyalar vakili bo'lgan uchastka saylov komissiyasining bir necha a'zolari bunday qutilarni kuatib turishi zarur".

⁹⁰ Internetda 14-ROKda ikki marta ovoz bergan ayolning surati tarqaldi va komissiya a'zolari tekshirib, bu iddaolarni rad etdi. 14-ROKdagi boshqa videoda RUK a'zosi va mahalla vakili bir oila a'zolari nomidan 16 ta ovoz berish byulletenini belgilagan holat tasvirlangan; RUK raisi voqeani ko'rib qolib, bu byulletenlarni haqiqiy emas deb topdi va bu holat prokuratura tomonidan RUK bilan hamkorlikda tergov o'rganilmoqda.

⁹¹ DIIHB RKCHM protokoldagi ovoz beruvchilar imzolari soni ovozlarni sanab o'tgandan keyin o'zgartirilgan, foydalanilmagan byulletenlar esa, haqiqiy emas deb topilmagan va alohida o'rab, muhrlanmagan holatlarni kuzatdi.

⁹² [Kopengagen hujjatining 7.4-bandida](#) ishtirokchi-davlatlar, jumladan, ovozlarni hisoblanishi va halollik bilan hisobot berilishini ta'minlashini nazarda tutadi.

ruxsat berilmagan. RUK bayonnomalariga o'zgartirish kiritilgan holatlar, jumladan, byulletenlarni qayta sanab ko'rmagan holda "Ha" va "Yo'q" javobli byulletenlar sonlari o'zgartirilgan holatlar kuzatildi. Ovoz berish natijalarini saylov uchastkalari kesimida e'lon qilish bo'yicha DIIHBning avvalgi uzoq yillik tavsiyalariga qaramay, qonunchilikka bunday talab kiritilmagan. MSKning xabar berishicha, barcha ro'yxatga olingan ovoz beruvchilarning 84,5 foizi referendumda ishtirok etgan va ularning 90.2 foizi Konstitutsiyaga kiritilayotgan o'zgarishlarni ma'qullagan.

Ushbu hisobotning faqat ingliz tilidagi nusxasi rasmiy hujjat hisoblanadi.
Hujjatning norasmiy tarjimalari bilan o'zbek va rus tillarida tanishish mumkin.

MISSIYA HAQIDA MA'LUMOT VA MINNATDORCHILIK SO'ZLARI

Toshkent shahri, 2023-yil 1-may – Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti Demokratik Institutlar va Inson Huhuqlari bo'yicha Byurosi (YXHT/DIIHB) O'zbekiston hukumatining rasmiy taklifiga binoan va o'z mandatiga muvofiq 30-aprelda bo'lib o'tadigan referendumni kuzatish bo'yicha cheklangan missiyasini jo'natdi. 27-martdan boshlab Referendumni kuzatish bo'yicha cheklangan missiyasiga (RKCHM) elchi Albert Yonson (Albert Jónsson) rahbarlik qiladi. DIIHB RKCHM tarkibida poytaxtda 10 nafar ekspert va butun mamlakat bo'ylab yo'llangan 14 nafar uzoq muddatli kuzatuvchilar o'rin olgan. RKCHM a'zolari YXHTga a'zo 21 davlatning vakillaridir.

Mazkur baholash referendumning YXHT majburiyatlari, demokratik saylovlar bo'yicha boshqa xalqaro majburiyatlar va standartlar, shuningdek, milliy qonunchilikka muvofiqligini aniqlash maqsadida o'tkazildi.

DIIHB 2005 yildagi Xalqaro Saylovlarni Kuzatish Tamoyillari Deklaratsiyasini ma'qullagan. Dastlabki xulosalar va natijalar to'g'risidagi mazkur bayonot referendum jarayoni tugashidan oldin taqdim qilinadi. Referendumni yakuniy baholash hujjati esa, qisman referendum jarayonning qolgan bosqichlari, jumladan, ovozlarni sanash, ularni yakunlash va natijalarni e'lon qilish hamda referendumdan keyingi mumkin bo'lgan shikoyatlar yoki murojaatlarni ko'rib chiqishga bog'liq bo'ladi. Referendum bo'yicha keng qamrovli yakuniy hisobot, jumladan, referendum jarayonlarini ehtimoliy takomillashtirish bo'yicha tavsiyalarni esa, DIIHB referendum jarayoni tugaganidan so'ng bir necha oy o'tgach e'lon qiladi.

Referendumni kuzatuvchilar mamlakat hukumatiga saylovni kuzatish uchun taklif qilgani uchun, shuningdek, Markaziy Saylov Komissiyasi va Tashqi Ishlar Vazirligiga ko'rsatgan yordami uchun minnatdorchilik bildiradi. Ular, shuningdek, boshqa davlat idoralari, siyosiy partiyalar va fuqarolik jamiyati tashkilotlari hamda xalqaro hamjamiyat vakillariga hamkorlik uchun o'z tashakkurini aytib qoladi.

Batafsil ma'lumot uchun bog'lanish ma'lumotlari:

- Elchi Albert Yonson (Albert Jónsson), DIIHB RKCHM rahbari, Toshkentdagi telefon raqami (+998 90 83 00564);
- Katya Andrush (Katya Andrusz), DIIHB matbuot kotibi (+48 609 522 266 yoki Kseniya Dashutina (Kseniya Dashutsina), DIIHBning saylovlar bo'yicha maslahatchisi, Varshavadagi telefon raqami (+48 603 793 786);

DIIHB RKCHM manzili:

Le Grande Plaza mehmonxonasi, 4-qavat
100047, Toshkent shahri, O'zbekiston ovozi ko'chasi, 2-uy
Tel.: +998 78 120 0626
Vebsayt: www.osce.org/odihr/elections/uzbekistan